

บทที่ ๒

คัมภีร์สาวกนิพพาน

๑. การเขียนประวัติพระสาวกในพระพุทธศาสนา

การศึกษาประวัติศาสตร์ที่สำคัญของโลก ทำให้ประจักษ์ถึงข้อเท็จจริงประการหนึ่งว่า ประวัติของศาสดาส่วนใหญ่ นั้น ไม่ได้เขียนขึ้นในสมัยเดียวกับที่ศาสดายังมีชีวิตอยู่ หากแต่ สานุศิษย์ของศาสนานั้น ๆ รวบรวมขึ้นในสมัยหลัง ๆ ดังที่ Hermann Oldenberg กล่าวไว้ว่า “สมัยที่ ผู้คนสนใจประวัติของศาสดาอยู่หลังสมัยที่สนใจคำสอนของศาสดายิ่งนัก”^๑

ส่วนการเขียนประวัติของพระอรหันต์ หรือพระสาวกในพระพุทธศาสนาก็เช่นเดียวกัน กล่าวคือในพระไตรปิฎกคัมภีร์หลักชั้นที่ ๑ มุ่งกล่าวถึงหลักธรรมมากกว่าการเขียนประวัติพระสาวก เช่น บทประเภทคาถาในเถรคาถาและเถรีคาถาที่เสนอประวัติของพระเถระองค์นั้น ๆ ในแง่ ธรรมะว่ามีเหตุการณ์ต่าง ๆ เกิดขึ้น เป็นเหตุบังเกิดใจในขณะนั้น เช่น มีสภาพแวดล้อมตาม ธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติธรรมของท่าน หรือการดำรงตนของประชาชนมีสภาวะธรรม อย่างไรอย่างหนึ่งปรากฏขึ้นในจิต หรือเกิดความซาบซึ้งในพระพุทธรูป พระธรรมคุณ หรือ พระสังฆคุณ ที่ทำให้ท่านได้รับความสุขเช่นนั้นได้ หรือมีผู้ถามท่าน หรือขอให้ท่านแสดงธรรม คำ ภาษิตเหล่านี้ท่านพระอรหันต์ได้นำเสนอต่อที่ประชุมพระธรรมสังคาคณาจารย์ในการทำสังคายนา ครั้งที่ ๑ แล้วนำเสนอออกมาเป็นภาษิต^๒ เช่นเดียวกับกับพุทธประวัติในพระไตรปิฎก ที่ จะต้อง เก็บรวบรวมมาจากแต่ละตอนของคัมภีร์ แล้วนำมาประมวลเรียบเรียงเหตุการณ์ใหม่ให้สอดคล้อง กับระยะเวลาที่เกิดขึ้นด้วยการอนุมาน เพราะพระสังคีตคณาจารย์ต้องการเน้นหลักธรรมมากกว่าการ เขียนประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาหรือประวัติบุคคลสำคัญ ยึดถือหลักการที่พระพุทธองค์มีต่อ พระธรรมว่าทรงเป็นผู้เคารพในธรรม เป็นผู้หนักในธรรม และถือธรรมเป็นใหญ่

พอถึงยุคของพระอรธกถาจารย์ ท่านก็ได้รวบรวมและอธิบายประวัติของพระสาวก เพิ่มเติมขึ้นจากหลักฐานชั้นที่ ๑ จะพบก็เฉพาะในคัมภีร์ปรมัตถทีปนี และคัมภีร์สุมังคลวิลาสินี ส่วนในคัมภีร์มโนรถปุณนี พรรณนาความตอนเข้ามาอุปสมบท และตอนได้รับการยกย่องเป็นผู้เลิศ ด้านใดของหมู่พระสงฆ์ในสมัยพุทธกาล แต่การเขียนมีโครงเรื่องและความยาวสั้นแตกต่างกัน บาง เรื่องบางตอนก็ใช้จินตนาการแทรกปาฏิหาริย์สลับเหตุการณ์ให้หน้าดูน่าฟังมากยิ่งขึ้น ส่วนในคัมภีร์ วิสุทธรชนวิลาสินี อรรถกถาอปทาน มีลักษณะพิเศษคือมุ่งเขียนประวัติส่วนตัวชาติชาติอย่างเดียว

^๑อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล, “ปฐมสมโพธิกถา ภาษาไทยฉบับสมเด็จพะมหาสมณเจ้า กรมพระ ประมานุชิตชิโนรส : ความสัมพันธ์ด้านสารัตถะกับวรรณกรรมพุทธประวัติอื่น,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาตรี บัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐.

^๒พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๒๖ เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระ นางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า (๕๕).

ส่วนยุคพระภิกษุอาจารย์ และปรภคณ์พิเศษอื่น ๆ ก็มีการอธิบายเพิ่มเติมเข้าไปอีก จึงถือว่ามี การพัฒนาการงานเขียนประวัติแตกแขนงออกไปเรื่อย ๆ จนได้มีการจารึกลงในเอกสารต่าง ๆ หรือวาดเป็นรูปภาพ หรือแม้แต่ที่ดัดแปลงมาจากพระไตรปิฎกแล้วแสดงประวัติของพระพุทธเจ้า ในอดีตชาติเป็นชาติก่อกอีกด้วย

๒. การตั้งชื่อเรื่อง

ถ้ากล่าวตามรายชื่อวรรณกรรมบาลีในบาญชีคัมภีร์ภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต อันมีใน หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร พ.ศ.๒๔๖๓ ที่ได้จัดประเภทของคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาไว้ ก่อนที่จะลงท้ายด้วยประเภทของคัมภีร์ จะมีชื่อเรื่องที่แสดงชื่อเนื้อเรื่องนั้นก่อนแล้ว จึงลงท้ายด้วย ชื่อประเภทคัมภีร์นั้น เช่น คัมภีร์มหาวงศ์ คัมภีร์ทีปวงศ์ คัมภีร์อนาคตวงศ์ เป็นต้น เป็นชื่อของ คัมภีร์ประเภทที่ลงท้ายชื่อด้วยคำว่า วงศ์ เป็นต้น ดังนั้น คัมภีร์สาวกนิพพานจึงเป็นคัมภีร์ประเภท นิพพาน

การตั้งชื่อเรื่องที่ลงท้ายด้วยคำว่านิพพาน มีปรากฏในการตั้งชื่อเรื่องย่อยในหัวข้อหนึ่งของ คัมภีร์วังสมาลีที่ว่า "มหากุสสปเถรนิพพานกถา และ อานนทเถรนิพพานกถา ส่วนคัมภีร์สาวก นิพพานมีระบุชื่อเรื่องที่เกี่ยวกับนิพพานในเรื่องการนิพพานของพระสารีบุตรตอนหนึ่งว่า สารีบุตรปริณิพพานทีปกัม จุนทสุตต์ แปลว่า จุนทสุตต์ที่แสดงเรื่องการปริณิพพานของพระสารี บุตร และตอนจบของผูกที่ ๖ ว่า พุรพาฬีสาวกนิพพาน นิภูจิต্ত์ แปลว่า พระบาทสาวกนิพพาน จบแล้ว ส่วนการจารใบลานก่อนขึ้นต้นเรื่องในแต่ละเรื่องไม่มีตั้งชื่อเรื่องไว้ มีก็ในปกหน้าของ ใบลานและตอนจบของผูกสุดท้ายเท่านั้น แต่ก็ยังเป็นชื่อเรื่องรวม ๆ ที่หมายถึงพระมหาสาวกเท่านั้น

หากกล่าวตามหนังสือพระสาวกนิพพานที่จัดพิมพ์ทั้ง ๒ ครั้ง ที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรม พระสมมตอมรพันธุ์ ทรงให้ค่านำและรวบรวมพระสาวกนิพพานไว้จำนวน ๖๗ เรื่องนั้น ก็ตั้งชื่อ เรื่องรวม ๆ ว่า อสตีมหาสาวกนิพพาน จากคำวิจารณ์ในค่านำว่า "หนังสือเรื่องที่มีนามว่าอัสตี มหาสาวกนิพพานนั้น ทำให้เข้าใจว่าเป็นเรื่องพระสาวกเมื่อจะนิพพาน ทำนองมหาปริณิพพานสูตร ซึ่งเป็นเรื่องพระพุทธเจ้าเมื่อจะเสด็จดับขันธปริณิพพาน แต่เมื่อได้ดูเรื่องจึงทราบว่าเป็นเรื่องเดิม ของพระสาวกองค์นั้น ๆ ตั้งแต่แรกปรารถนาสาวกภูมิ ถ้าตามความเข้าใจในปัจจุบันนี้ น่าจะ เรียกว่าประวัติพระอัสตีมหาสาวก หรือเรื่องราวของพระอัสตีมหาสาวก เรียกอย่างนี้จะตรงเรื่อง เพราะการที่กล่าวพิสดารในเวลานิพพาน มีบ้างบางองค์จริงอยู่ แต่ไม่ทั่วไปทุกองค์ โดยมากนั้น

คำลงท้ายชื่อประเภทของคัมภีร์นั้น ๆ ได้แก่ อลังการ อานิสงส์ คาถา ทีปนี นิทาน นิธาน นิพพาน ปรภคณ์ ปัญญา มาลีณี วงศ์ วรรณนา วินิจฉัย วิบาก สังคหะ และสูตร

คัมภีร์ปฐมสมโพธิภาษาบาลีมี ๒ ส่วน คือ ส่วนที่ ๑ น่าจะแต่งในล้านนาช่วงปลายพุทธศตวรรษ ที่ ๒๑ หรือต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๒ ส่วนส่วนที่ ๒ เป็นฉบับชำระปรับปรุงส่วนแรก สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส จัดทำขึ้นเมื่อ พ.ศ.๒๓๘๘ ให้ดูรายละเอียดใน รศ.ดร.สุภาพรรณ ณ บางช้าง, วิวัฒนาการวรรณคดีบาลีสายพระสุตตันตปิฎกที่แต่งในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๑๕๗-๑๗๒.

เพียงแต่บอกว่า อยู่จนสิ้นอายุแล้วก็ดับขันธปรินิพพาน”^๓ ส่วนชื่อเรื่องของพระเถระแต่ละองค์ก็ลงท้ายด้วยคำว่านิพพานไว้ท้ายชื่อของพระเถระรูปนั้น เช่น พระสาธุ ก็ตั้งชื่อเรื่องว่า พระสาธุเถรนิพพาน แต่ในฉบับที่จัดพิมพ์ใน พ.ศ. ๒๕๑๕ ตั้งชื่อหน้าปกหนังสือว่า พระสาวกนิพพาน

เมื่อตรวจสอบการตั้งชื่อคัมภีร์เรื่องจากหนังสือและต้นฉบับโบราณแล้ว มีชื่อเรียกต่างกัน เช่น พระอัสติมหาสาวกนิพพาน พระมหาสาวกนิพพาน พระบาลีสาวกนิพพาน และคัมภีร์สาวกนิพพาน ทุก ๆ ชื่อที่ใช้ก็คือคำแทนที่มีหมายถึงพระอัสติมหาสาวก ทำให้คนทำบัญชี คนจาร หรือบุคคลทั่วไป เลือกใช้ตามความรู้สึกหรือความเข้าใจของตนเอง จึงมีทั้งภาษาพูดและภาษาทางการที่หมายถึงพระสาวกในพระพุทธศาสนา

เมื่อพิจารณาการเรียบเรียงสำนวนการเขียนประวัติพระสาวกแล้ว น่าจะมีการรวบรวมขึ้นในระยะเวลาแตกต่างกันและรวบรวมหลายคน เพราะมีแนวทางหรือวิธีการรวบรวมแตกต่างกันไม่เหมือนกัน เช่น การลำดับชั้นคัมภีร์ การจัดลำดับเนื้อหา การอ้างอิงที่มาในแต่ละตอน ดังนั้นชื่อเรื่องว่า อัสติมหาสาวกนิพพานหรือพระสาวกนิพพาน จึงน่าจะเป็นคำที่เกิดหลังจากที่มีการแต่งเรื่องนิพพาน แล้วจึงจัดระบบข้อมูลใหม่เรียกรวมตั้งชื่อเรื่องลงในจำนวนว่าเป็นอัสติมหาสาวกที่หมายถึงพระสาวกชั้นเอกที่เป็นกำลังสำคัญของพระพุทธเจ้าในการประกาศศาสนา

นอกจากนั้น หนังสือพระสาวกนิพพานที่จัดพิมพ์ไว้ทั้ง ๒ ครั้งนี้ ได้จัดชมราวาสที่เป็นพระอรหันต์เข้าเป็นมหาสาวก เช่น พระเจ้าสุทโธทนมหาราช สันตติมหาอำมาตย์ ส่วนพระนางมหาปชาบดีโคตมีภิกษุณี และพระกุนทลดิสสะและพระพยัคฆเถระที่ไม่ใช่พระสาวกในสมัยพุทธกาลเข้ามาในจำนวนนี้อีกด้วย

๓. แนวคิดในการตั้งชื่อเรื่อง

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ทรงวิจารณ์ไว้เป็นแนวคิดเกี่ยวกับการตั้งชื่อเรื่องคัมภีร์นี้ว่า “...ข้อที่ยกเอานิพพานเป็นชื่อหนังสือ ชะรอยท่านผู้แต่จะเห็นว่าเป็นที่สุกสกาวที่สุด

^๓พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, สาวกนิพพาน, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๕), หน้า ๕-๖.

บรรจบ บรรณรุจิ กล่าวถึงเหตุผลในการเลือกพระสาวกแล้วจัดเข้าเป็นพระอัสติมหาสาวกนั้นไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระอัสติมหาสาวกกับการบรรลुरुธรรม” หน้า ๑๐ ว่า “มีเหตุผลที่ทำให้สันนิษฐานได้ว่า น่าจะมีเค้ามาตั้งแต่สมัยพุทธกาลแล้ว โดยเห็นได้จากคำเรียกที่ว่าพระสาวกเถระผู้มีชื่อเสียงซึ่งเท่าที่ระบุนามไว้ก็เป็นพระอัสติมหาสาวกทั้งหมด แต่มาเด่นชัดขึ้นในยุคสมัยของพระอรรถกถาจารย์ในลังกา ทั้งนี้เพราะธัมมปัทฏฐกถากิติ สมังควลลิลาสินีกิติ เป็นคัมภีร์ที่มีคำว่ามหาสาวกและอัสติมหาสาวกปรากฏอยู่ ส่วนเป็นคัมภีร์ที่แต่งขึ้นในลังกาโดยพระพุทโฆษาจารย์ (พ.ศ. ๙๐๐-๑,๐๐๐)” และได้กล่าวถึงเหตุผลในการเลือกพระสาวกแล้วจัดเป็นมหาสาวกไว้ในหน้าที่ ๙ ว่า “ท่านทำโดยยึดถือคุณธรรมและความสามารถ คือความชำนาญในอภิญาสมาบัติและความแตกฉาน ในปฏิสัมภิทาเป็นหลักโดยไม่เกี่ยวกับพรรษาและอายุ ด้วยเหตุนี้จึงปรากฏว่าท่านจัดชมราวาสที่เป็นพระอรหันต์เข้าเป็นพระมหาสาวกด้วย ๑ องค์ คือ พระพาหิยะทวารุจิริยะ”

ชาติ ซึ่งเป็นที่สุดประสงค์ของท่านเหล่านั้น อันนับว่าเป็นยอดของความประสงค์ในพระพุทธศาสนา”^๔

เมื่อผู้วิจัยได้ศึกษาและดูภาพรวมแล้ว พบว่าหากเรื่องใดในคัมภีร์สาวกนิพพานแต่งเน้นเรื่องหลักธรรมถือว่าเป็นการแต่งตามนัยในพระไตรปิฎก เรื่องใดแต่งเชื่อมโยงระหว่างอดีตชาติและปัจจุบันชาติเข้าหากัน แสดงว่าเรื่องนั้นถือตามนัยในอรรถกถาพระไตรปิฎกหรือคัดลอกจากพระอรรถกถาพระไตรปิฎก คัมภีร์สาวกนิพพานยี่ดอรรถกถาขุททกนิกาย เถรคาถา เถราปทาน และธัมมปทัฏฐกถา จึงทำให้ต่างจากการเขียนประวัติของบุคคลทั่ว ๆ ไป คือเขียนประวัติย้อนถึงอดีตชาติเพื่อเชื่อมโยงเข้าหาผลในปัจจุบัน หรือไม่ก็เขียนเรื่องปัจจุบันชาติแล้วเชื่อมโยงหาเหตุในอดีตที่สนับสนุนกันและกัน

คัมภีร์สาวกนิพพานจึงได้ตั้งชื่อเรื่องตามแนวคิดสำคัญในเรื่อง เพื่อบอกลักษณะของเนื้อเรื่องในประเด็นการบรรลุธรรมขั้นสูงสุดในพระพุทธศาสนาเป็นสาระสำคัญ และสรุปด้วยการดับสังขารไปด้วยการดับกิเลสอย่างสิ้นเชิง ทำให้คำวนิพพานที่เป็นแนวคิดสำคัญในคัมภีร์สาวกนิพพานมี ๒ ความหมาย คือ การบรรลุธรรมขั้นสูงสุดและการตายที่หมายถึงการสิ้นภพสิ้นชาติ

๔. ผู้แต่งและสมัยที่แต่ง

ต้นฉบับโบราณฉบับที่เก่าและสมบูรณ์สุดเท่าที่พบ ไม่มีฉบับใดระบุชื่อผู้ประพันธ์ สถานที่ และสมัยที่ประพันธ์ไว้เป็นหลักฐานสำคัญ สาเหตุสำคัญน่าจะมาจากเหตุผลที่คัมภีร์สาวกนิพพานได้รวบรวมขึ้นจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา เพื่อถวายเป็นเครื่องบูชาต่อพระมหาเถระที่ได้ประพันธ์ไว้ก่อนแล้ว ผู้รวบรวมจึงไม่ระบุชื่อตนเองอาจจะเป็นการหลบหลู่ได้ อย่างไรก็ตาม เชื่อว่าเป็นพระภิกษุเป็นผู้รวบรวมหรือแต่งคัมภีร์เรื่องนี้ เพราะจะต้องมีความรู้ในภาษาบาลี อีกทั้งได้ศึกษาคัมภีร์พระไตรปิฎกจนมีความรู้ในระดับหนึ่ง จึงสามารถรวบรวมคัมภีร์เรื่องนี้ได้ ส่วนผู้แต่งหรือผู้รวบรวมนั้นไม่น่ามีผู้เดียว เพราะมีการคัดลอกและการอ้างอิงมีแตกต่างกันอยู่ด้วยกันหลายประการ เช่น บางเรื่องก็นำทุกระดับชั้นคัมภีร์ บางเรื่องก็นำมาเฉพาะอรรถกถามาเรียบเรียง

ส่วนสมัยที่แต่งนั้นที่ไม่ได้ระบุไว้ ผู้วิจัยมีความเห็นว่าน่าจะมีการรวบรวมเพิ่มเติมต่อกันมา อีกทั้งเป็นเนื้อความที่มีอยู่แล้วในพระไตรปิฎก ผู้แต่งหรือผู้รวบรวมจึงไม่ได้ให้ความสำคัญหากอาศัยหลักฐานอื่นจากการประมวลมาเทียบเคียงเพื่อค้นหาสมัยที่แต่ง จึงสันนิษฐานจาก

^๔ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, สาวกนิพพาน, หน้า ๕-๖.

เถราปทาน กล่าวถึงเรื่องพระเถระที่เป็นเจ้าของอปทานนั้น ๆ เป็นผู้เล่าเอง เพื่อประกาศประวัติการบำเพ็ญบารมีของตนให้ผู้อื่นทราบ นอกจากนั้นพระสังคิตติกาจารย์ยังมุ่งแสดงให้เห็นว่าผลที่ได้รับในปัจจุบันชาติสืบเนื่องมาจากการบำเพ็ญบารมีในอดีตชาติ ส่วนเถรคาถามุ่งแสดงให้เห็นคติชีวิตของผู้เล่า เพื่อเป็นแบบฉบับสำหรับดำเนินชีวิตของผู้อื่น.

คัมภีร์วังสมาลีนี้ที่กล่าวถึงประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา มีเรื่องการนิพพานของพระมหากัสสปเถระ และการนิพพานของพระอานนท์^๕ ในปริจเฉทที่ ๔ คำโคจรเรื่องเดียวกันกับฉบับที่ทำวิจัยนี้ เมื่อพิเคราะห์ดูสำนวนการเขียนแล้ว พบว่าฉบับหอสมุดแห่งชาติ ที่เป็นภาษาบาลีล้วนน่าจะเป็นฉบับที่เก่ากว่าสำนวนที่อยู่ในคัมภีร์วังสมาลีนี้ อีกทั้งสำนวนในคัมภีร์วังสมาลีนี้น่าจะเป็นสำนวนสรุปมาจากฉบับหอสมุดแห่งชาติก็ได้ เพราะภาษาไม่มีความเป็นธรรมชาติเหมือนกับภาษาบาลีที่ปรากฏในพระไตรปิฎกหรือในอรรถกถาทั่ว ๆ ไป ดังนั้นผู้วิจัยจึงเชื่อว่าฉบับคัมภีร์วังสมาลีนี้เป็นคัมภีร์ที่แต่งขึ้นในยุคหลังมหากัสสปเถระนิพพานกถาฉบับที่ทำวิจัยครั้งนี้

วิทยานิพนธ์ปริญญาเอกของ Balee Buddharaksa^๖ เรื่อง VAMSAMĀLINI A CRITICAL STUDY OF PALMLEAF TEXTS ได้วินิจฉัยคัมภีร์วังสมาลีนี้ ตอนว่าด้วยผู้แต่งและสมัยไว้ว่า “เมื่อตรวจสอบรายชื่อหนังสือทั้งฉบับภาษาอังกฤษ ภาษาเดนมาร์ก และภาษาอินเดีย ที่พิมพ์เผยแพร่ ไม่พบชื่อหนังสือเรื่องวังสมาลีนี้ เท่าที่พบก็มีเฉพาะในพื้นที่ประเทศไทยเท่านั้น อาจเชื่อได้ว่าน่าจะถูกรวบรวมขึ้นในล้านนา ทางภาคเหนือของประเทศไทย ระหว่างศตวรรษที่ ๑๕-๑๖ (พศ.๒๑-๒๒) เป็นงานประพันธ์วรรณคดีประเภทวังสะ”

คัมภีร์สาวกนิพพานเรื่องแรก ๆ เช่น การนิพพานของพระมหากัสสปเถระ การนิพพานของพระอานนท์เถระ เป็นต้น จึงน่าจะมีอายุอยู่ในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ ๒๑ หรือในช่วงเดียวกันกับคัมภีร์วังมาลีนี้ อีกทั้งยังอาจจะรวบรวมขึ้นในล้านนา (เฉพาะพระสาวกรูปสำคัญในสมัยพุทธกาล) แล้วแพร่กระจายลงไปสู่อยุธยา จึงรวบรวมเพิ่มเติมขึ้นให้ครบจำนวนในภายหลัง

๕. การแพร่กระจายของคัมภีร์สาวกนิพพาน

คัมภีร์สาวกนิพพานได้แพร่กระจายไปในทุกพื้นที่ของประเทศไทย ในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว มีหลักฐานจากต้นฉบับใบลานในหอสมุดแห่งชาติ ท้าวาสุกีรี

^๕คัมภีร์วังสมาลีนี้มี ๖ ปริจเฉท คือ ปริจเฉทที่ ๑ กล่าวถึงการไปสู่สังกาทวิป ปริจเฉทที่ ๒ เรื่องพรรษาของพระผู้มีพระภาคเจ้า ปริจเฉทที่ ๓ เรื่องการแบ่งพระธาตุ ปริจเฉทที่ ๔ เรื่องการสังคายนาครั้งที่ ๑ การบรรจุพระธาตุ การนิพพานของพระมหากัสสปเถระ การนิพพานของพระอานนท์เถระ การนิพพานของพระสังคีติการกะที่เหลือจากจำนวนนั้น การอุปถัมภ์การสังคายนาครั้งที่ ๑ ปริจเฉทที่ ๕ การสังคายนาครั้งที่ ๒ ปริจเฉทที่ ๖ การสังคายนาครั้งที่ ๓ ปริจเฉทที่ ๗ การประดิษฐานพระศาสนาในประเทศต่าง ๆ ปริจเฉทที่ ๘ การอภิเษกพระเจ้าวิชัยราชา ปริจเฉทที่ ๙ การอภิเษกพระเจ้าปณทุวาสุทเว การอภิเษกพระเจ้าอภัย การอภิเษกพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ กถาว่าด้วยอุปราหม การรับต้นพระศรีมหาโพธิ์ การปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ ความรุ่งเรืองแห่งพระศาสนาของพระราชาทองสองพระองค์พระเจ้าธรรมมาโคกและพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ.

^๖Balee Buddharaksa, VAMSAMĀLINI A CRITICAL STUDY OF PALMLEAF TEXTS. (Doctor of Philosophy, Pali Sanskrit-Pali Buddhist Studies, Department of Pali Buddhist Studies, Faculty of Arts, Banaras Hindu University, ๑๙๙๑), pp. ๑๕๗-๑๖๔.

^๗Ibid, pp. ๔๔-๔๕.

กรุงเทพ ฯ ฉบับล่องชาด (ลช.) สมัยรัชกาลที่ ๔ มีการจารหน้าปกระบุว่า “หนังสือห้าฉบับมีได้....
จบส่งไปล้านช้าง แล้วชำระตามรู้ตามเห็น”

ส่วนหลักฐานฉบับที่จัดพิมพ์คัมภีร์สาวกนิพพานไว้เป็นหนังสือ เมื่อ พ.ศ.๒๔๕๗ และ
พ.ศ.๒๕๑๕ ไม่ทราบว่าได้นำต้นฉบับภาษาบาลีที่เป็นฐานข้อมูลเดิมในการแปลร้อยมาจากที่
ใด ข้อนี้แสดงว่าต้นฉบับโบราณอาจจะสูญหายไปเป็นจำนวนมาก เมื่อคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่
๒ และอาจจะมีการรวบรวมขึ้นในยุคพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยก็ได้ เพราะได้พบฉบับที่
เก่าที่สุดคือฉบับรัชกาลที่ ๒ ซึ่งรวบรวมได้เพียง ๑๔ เรื่องเท่านั้น ในตอนจบของทุกเรื่องระบุด้วย
คำว่า “จุททสวตถุ แปลว่า ๑๔ เรื่อง”

เมื่อตรวจสอบรายชื่อจากหนังสือภาษาต่างประเทศ เช่น *A Handbook of Pali Literature* By Oskar von Hinüber, Walter de Gruyter และหนังสือ *Pali Literature of South-East Asia* By Ven.Dr.Hammalawa Saddhatissa เป็นหนังสือที่รวบรวมรายชื่อคัมภีร์ต่างใน
พระพุทธศาสนา ก็ไม่ปรากฏว่ามีชื่อคัมภีร์อัสติมหาสาวกนิพพาน คัมภีร์สาวกนิพพาน สาวกนิ
พพานหรือชื่อเรื่องที่ลงท้ายด้วยคำว่า “นิพพาน” ที่บอกถึงการนิพพานของพระเถระแต่ละองค์ใน
จำนวนอัสตินั้น และได้ตรวจสอบข้อมูลรายการการส่งคัมภีร์ที่สยามส่งไปลังกาในพุทธศตวรรษที่
๒๔ จำนวน ๗๕ รายการนั้น” ไม่ปรากฏว่ามีการส่งคัมภีร์สาวกนิพพานไปลังกา

ผู้วิจัยได้ค้นคัมภีร์สาวกนิพพานจากแหล่งข้อมูลและสถานที่ต่าง ๆ เท่าที่พบตามรายการ
ดังนี้

๕.๑ คัมภีร์สาวกนิพพานในภาคกลาง

๕.๑.๑ ในบัตรรายการและบัตรบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ ท้าวasukri ที่รวบรวม
ต้นฉบับโบราณจากหอพระธรรมมณเฑียรและต้นฉบับโบราณสมัยอยุธยา สมัยธนบุรี และ สมัย
รัชกาลที่ ๑-๕ พบ ๕๐ รายการ (มีทั้งฉบับภาษาบาลีสัน และฉบับภาษาไทย ให้ดูใน
ภาคผนวกหน้า ๒๙๘) และในหอสมุดแห่งชาติ สาขาสุพรรณบุรี พบ ๑ รายการ (ดูภาคผนวกหน้า
๓๐๔) ส่วนในหอสมุดแห่งชาติ สาขาลพบุรี และหอสมุดแห่งชาติ สาขาอินทร์บุรี ไม่พบชื่อคัมภีร์
สาวกนิพพาน

๕.๑.๒ ในหนังสือสยามบาลีวรรณกรรม” ที่เป็นหนังสือคู่มือวรรณคดีมีบัญชีรายชื่อคัมภีร์
๕๒๙ เล่ม เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาปรากฏมีชื่อเรื่องเกี่ยวกับพระสาวก ที่ลงท้ายเรื่องด้วยคำว่า

เมื่อผู้วิจัยรวบรวมได้ทั้ง ๑๔ เรื่องนี้แล้ว พบว่ามีเนื้อเรื่องตรงกับคัมภีร์สาวกนิพพานที่จัดพิมพ์จำนวน
๑๒ เรื่อง ส่วนอีก ๒ เรื่องคือการนิพพานของพระปุลนเถระและเรื่องมหาวิไชยเศรษฐีไม่มีในฉบับที่จัดพิมพ์.

ปีเตอร์ สกิลลิง และ ศานติ ภักดีคำ, สยามบาลีวรรณกรรม : ข้อมูลพระไตรปิฎกศึกษา เล่ม ๑
ศัพท์บาลีในศัพท์สงเคราะห์ (กรุงเทพฯ : ศูนย์หนังสือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๐๐๒), p. xlv.

ปีเตอร์ สกิลลิง และ ศานติ ภักดีคำ รวบรวมจากหนังสือบาณูชิตัมภีร์ภาษาบาลีหอสมุดพระวชิรญาณ
เมื่อปีวอก พ.ศ.๒๔๖๓.

นิพนธ์ เพียงบางองค์เท่านั้น เช่น (๒.๒๐) อโสกนิพนธ์ B.๓.๑๒ (๑ ผูก) ๒.๓๒ โกลนุทญญ
 เถรนิพนธ์ B.๓.๘ (๑ ผูก) (๒.๑๒๙) ปุณโณวาทสูตร B.๒.๒๐๓ (๑ ผูก) (๒.๑๓๕) พากุลัตเถร
 นิพนธ์ (๒.๑๓๗) พาหิยตุเถรนิพนธ์ (๒.๑๓๘) พิมฺพาทิกุณฺโณนิพนธ์ (๒.๑๕๖) มหาภจฺจายน
 เถรนิพนธ์ B.๓.๙ (๑ ผูก) (๒.๑๕๙) มหาภสฺสเปเถรนิพนธ์ B.๓.๕ (๑ ผูก) (๒.๑๖๙) มหาวิชย
 เสฏฺฐิสฺสูตฺร B.๒.๒๐๑ (๑ ผูก) (๒.๒๓๔) สาริปุตฺตเถรนิพนธ์ B.๓.๖ (๑ ผูก) (๒.๒๓๕) สวาก
 นิพนธ์ B.๓.๓ (๕ ผูก ว่าด้วยพระสวากบางองค์นิพนธ์)

๕.๒ คัมภีร์สวากนิพนธ์ในภาคเหนือ

ในบัตรรายการและบัตรบรรณานุกรม ดันฉบับโบราณอันเป็นบัญชีรวบรวมรายชื่อเอกสาร
 ดันฉบับโบราณที่ตรวจสอบพบจากทั่วทุกภาคของประเทศไทยในหอสมุดแห่งชาติ ทำวาสุกรี
 กรุงเทพฯ ที่รวบรวมไว้ในบัตรรายการของหอสมุดแห่งชาติ สาขาเชียงใหม่ พบ ๒ รายการ (ดู
 ภาคผนวกหน้า ๓๐๔)

ตรวจสอบจากหนังสือ รายชื่อหนังสือโบราณล้านนา : เอกสารไมโครฟิล์ม สถาบันวิจัย
 สังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ปี ๒๕๒๑-๒๕๒๙ หนังสือโครงการวิจัยคัมภีร์โบราณในภาคเหนือ
 บัญชีรายชื่อคัมภีร์โบราณจังหวัดลำปาง งานสำรวจปี ๒๕๒๓-๒๕๒๔ หนังสืองานวิจัยล้านนา
 ศึกษา สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ๒๕๒๔ และหนังสือประมวลรายชื่อคัมภีร์โบราณ
 และสมุดข่อย ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา
 คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ๒๕๑๘ และจากหนังสือทั้ง ๔ เล่มข้างต้นนี้ได้พบรายชื่อ
 คัมภีร์สวากนิพนธ์จำนวน ๔๘ รายการ (ดูภาคผนวกหน้า ๓๐๔) โดยระบุสถานที่พบและจำนวน
 ผูก แต่ไม่บอกจำนวนลาน

หนังสือวรรณกรรมบาลีในล้านนา รายชื่อเอกสารตัวเขียน ๘๙ ฉบับ ประกอบสาระสังเขป
 สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๕๔๓ บรรณาธิการโดย บาลี พุทธรักษา
 ไม่ปรากฏว่ามีชื่อเรื่องคัมภีร์สวากนิพนธ์^๕

๕.๓ คัมภีร์สวากนิพนธ์ในภาคอีสาน

ในบัตรรายการ และบัตรบรรณานุกรม ดันฉบับโบราณอันเป็นบัญชีรวบรวมรายชื่อเอกสาร
 ดันฉบับโบราณที่ตรวจสอบพบจากทั่วทุกภาคของประเทศไทย ในหอสมุดแห่งชาติ ทำวาสุกรี
 กรุงเทพฯ ที่รวบรวมเป็นบัตรรายการของหอสมุดแห่งชาติ สาขานครราชสีมา พบจำนวน ๓
 รายการ (ดูภาคผนวกหน้า ๓๐๒) นอกจากนั้นก็ตรวจสอบจากหนังสือ ดังต่อไปนี้

^๕ เป็นรหัสตัวเลขที่ใช้ในหนังสือสยามบาลีวรรณกรรม.

^๖ บาลี พุทธรักษา, วรรณกรรมบาลีในล้านนา รายชื่อเอกสารตัวเขียน ๘๙ ฉบับ ประกอบ
 สาระสังเขป (เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๓), หน้า สารบัญ.

๕.๓.๑ หนังสือคัมภีร์รายชื่อของศูนย์ศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏมหาสารคาม กลุ่มวิทยาลัยครุภาคตะวันออกเฉียงเหนือและมหาวิทยาลัยขอนแก่น ฉบับ พ.ศ.๒๕๒๗ จำนวน ๑๔ เล่ม ปรากฏว่าพบรายชื่อคัมภีร์สาวกนิพพานจำนวน ๑๕ รายการ (ดูภาคผนวกหน้า ๓๐๖) ระบุสถานที่พบ จำนวนผูก จำนวนลาน อักษรธรรมอีสาน และภาษาที่ประพันธ์เป็นร้อยแก้วทั้งหมด

๕.๓.๒ หนังสือคัมภีร์รายชื่อเอกสารโบราณของศูนย์วรรณกรรมท้องถิ่น วัดมหาชัย อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ไม่พบชื่อเรื่องคัมภีร์สาวกนิพพาน

๕.๓.๓ เอกสารสำรวจและสรุปข้อมูลเกี่ยวกับโบราณในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โครงการปริญญาเอกศึกษา โครงการประชุมทางวิชาการ เรื่องการสำรวจสถานภาพองค์ความรู้จากคัมภีร์โบราณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประเทศไทย พ.ศ.๒๕๔๔ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม พบว่ามีเรื่องที่เกี่ยวข้องกับคัมภีร์สาวกนิพพานจำนวน ๖ รายการ บอกลานที่พบเฉพาะระดับจังหวัดเท่านั้น

๕.๔ คัมภีร์สาวกนิพพานในภาคใต้

ในบัตรรายการ และบัตรบรรณานุกรม ดันฉบับโบราณอันเป็นบัญชีรวบรวมรายชื่อเอกสาร ดันฉบับโบราณที่ตรวจสอบจากทั่วทุกภาคของประเทศไทย ของหอสมุดแห่งชาติ ท้าวาสุกรี กรุงเทพฯ ที่รวบรวมฉบับของหอสมุดแห่งชาติ วัดดอนรัก สาขาสงขลา พบจำนวน ๒ รายการ (ดูภาคผนวกหน้า ๓๐๓) ส่วนฉบับในหอสมุดแห่งชาติ สาขานครศรีธรรมราช ไม่พบรายชื่อคัมภีร์สาวกนิพพาน

๕.๕ คัมภีร์สาวกนิพพานในภาคตะวันออก

ในบัตรรายการ และบัตรบรรณานุกรม ดันฉบับโบราณอันเป็นบัญชีรวบรวมรายชื่อเอกสาร ดันฉบับโบราณที่ตรวจสอบจากทั่วทุกภาคของประเทศไทย ของหอสมุดแห่งชาติ ท้าวาสุกรี กรุงเทพฯ ที่รวบรวมฉบับของหอสมุดแห่งชาติ สาขาจันทบุรี พบจำนวน ๒ รายการ (ดูภาคผนวกหน้า ๓๐๒) ส่วนในหอสมุดแห่งชาติ สาขาระยอง ไม่พบรายชื่อคัมภีร์สาวกนิพพาน

๕.๖ คัมภีร์สาวกนิพพานในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

๕.๖.๑ หนังสือสำมะเนาโบราณทั่วประเทศครั้งที่ ๑๑ วันที่ ๑๐-๑๓ มีนา ๑๙๘๘ ที่นะคอน หลวงเวียงจัน ของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว พบข้อมูลชื่อเรื่องคัมภีร์สาวกนิพพาน จำนวน ๑๐ รายการ (ดูภาคผนวกหน้า ๓๐๘)

๕.๖.๒ หนังสือบันชีหนังสือโบราณ ที่ส้าหลวงแล้วในสปี ๑๙๘๙-๙๔ กำแพงนะคอน แขวงเวียงจัน หลวงพระบาง บลิต้าไซ คำม่วน สะหวันนะเขต จำปาสัก จำนวน ๓ เล่ม ไม่พบชื่อเรื่องคัมภีร์สาวกนิพพาน

๕.๖.๓ หนังสือบันชีหนังสือโบราณ (วัด) หอสมุดแห่งชาติ โคงกานปกปักรักสาหนังสือโบราณลาว กานร่วมมือลาว-เยอรมัน หอสมุดแห่งชาติและวัดทะนะทำ บ้านเชียงยืน เมืองจัน

ทะเบียน ขวางกำแพงนครเวียงจันทน์ ๒๐๐๐ พบชื่อเรื่องคัมภีร์สาวกนิพพานจำนวน ๔ รายการ (ดูภาคผนวก หน้า ๓๐๘)

ส่วนคัมภีร์สาวกนิพพานในภาคตะวันตกที่ตรวจสอบในบัตรรายการ และบัตรบรรณานุกรมอันเป็นบัญชีรวบรวมรายชื่อเอกสารต้นฉบับโบราณ ที่ตรวจสอบจากทั่วทุกภาคของประเทศไทย ของหอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี กรุงเทพฯ ที่รวบรวมฉบับของหอสมุดแห่งชาติ สาขากาญจนบุรี ไม่พบรายชื่อคัมภีร์สาวกนิพพาน

ฮาร์ลด์ ฮุนดิอุส ได้รวบรวมวรรณกรรมไทใหญ่จำนวน ๖๐ เรื่อง^๙ และ อนาโตน เป็ลดิเยร์ ได้รวบรวมวรรณกรรมไทเขินไว้^{๑๐} (มี ๓ ภาษา คือ ภาษาไทย ภาษาอังกฤษ ภาษาฝรั่งเศส) ไม่ปรากฏมีคัมภีร์สาวกนิพพาน

ส่วนการตรวจสอบบัตรรายการอักษรพม่า อักษรไทอาหม อักษรไถยน้อย อักษรไทยฝักขาม ในหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ ไม่พบบัตรรายการ บัตรบรรณานุกรมที่เกี่ยวข้องกับพระอสีติมหาสาวกนิพพาน หรือ คัมภีร์สาวกนิพพาน

ประเด็นที่เกี่ยวกับความสมบูรณ์ของคัมภีร์สาวกนิพพาน ยังไม่มีฉบับอื่นใดที่เป็นต้นฉบับโบราณที่สมบูรณ์ และจัดไว้เป็นหมวดหมู่มากเท่ากับฉบับรดน้ำแดงนี้ (รด.) ส่วนฉบับที่มีเนื้อหายาวที่สุดมีจำนวน ๑๖ ผูก เป็นอักษรขอม ภาษาบาลี-ไทย แต่ไม่สมบูรณ์ เพราะมีเพียงผูกที่ ๕ และผูกที่ ๑๗-๓๐ เท่านั้น เป็นที่น่าเสียดายอย่างยิ่งที่ฉบับนี้ได้สูญหายไปหลายผูก^{๑๑}

สรุปได้ว่า ต้นฉบับโบราณคัมภีร์สาวกนิพพาน มีสำนวนหลัก ๆ ๒ สำนวน คือ สำนวนภาษาบาลีสั้น และ สำนวนภาษาบาลี-ไทย สำนวนภาษาบาลี-ลาว สำนวนภาษาบาลี-ลื้อ สำนวนภาษาบาลี-ล้านนา แต่เชื่อว่าฉบับภาษาบาลีสั้นเป็นฉบับหลักที่ใช้แปลเป็นฉบับภาษาบาลี-ไทย ฯลฯ ด้วยเหตุผลที่ว่าฉบับภาษาบาลีได้คัดลอกมาจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และปกรณ์อื่น ๆ ตามลำดับ

ศูนย์วิทยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๙ อุดม รุ่งเรืองศรี, “วรรณกรรมชาดกที่มีลักษณะเป็นล้านนา” ใน วรรณกรรมพุทธศาสนาในล้านนา (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๐), หน้า ๕๖-๖๐.

^{๑๐} ไทเขินหรือไทเขินอยู่ทางภาคเหนือของประเทศไทย ส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในเชียงตุง อยู่รวมเป็นรัฐแดนติดต่อกับชายแดนไทย ถ้าย้อนหลังในด้านประวัติศาสตร์ ชาวไทยเขินอยู่ในพื้นที่ที่เป็นอาณาจักรล้านนา ต่อมาได้แยกออกเป็นอิสระโดยตั้งอาณาจักรใหม่ชื่อว่าเขมรัฐตุงคบุรี และครองด้วยกษัตริย์ที่เป็นเชื้อสายราชวงศ์มังรายสืบต่อมาจนกระทั่งรวมเข้ากับสหภาพพม่า หลังสงครามโลกครั้งที่ ๒.

^{๑๑} พระอสีติมหาสาวกนิพพานเผด็จ เลขที่ จบ.บ.๓๖๔/๕ ๑๔-๓๐ ต.๔ ข.๕/๔ จำนวน ๑๕ ผูก อักษรขอม ภาษาบาลี-ไทย เส้นจาร หน้าละ ๕ บรรทัด ฉบับล่องชาด ไม่ประทับธรรมเนียม ม.ป.ส. ม.ป.ป. หอสมุดแห่งชาติ สาขา ฯ มีผูก ๕, ๑๗-๓๐ ได้มาจากวัดบุญญาวาสวิหาร ต.ท่าใหม่ อ.ท่าใหม่ จ.จันทบุรี ๑๔ มกราคม ๒๕๓๒.

๖. ลักษณะของคัมภีร์สาวกนิพพาน

ลักษณะสำคัญของคัมภีร์สาวกนิพพานที่น่าสนใจ สมควรแก่การศึกษาและวิเคราะห์ในด้านต่าง ๆ ดังนี้

๖.๑ องค์ประกอบของเรื่อง

๖.๒ ที่มาของเรื่อง

ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๖.๑ องค์ประกอบของเรื่อง

องค์ประกอบของเรื่องในคัมภีร์สาวกนิพพาน มีกลวิธีการแต่งที่เป็นลักษณะการเขียนประวัติพระสาวกที่สำคัญอยู่ ๒ ประการหลัก ๆ ดังนี้

๖.๑.๑ ภูมิหลังส่วนที่เป็นอดีตชาติ

ภูมิหลังส่วนที่เป็นอดีตชาติ หมายถึง การได้พบเห็นและได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าพระองค์ใด พระองค์หนึ่งในอดีตชาติ^๑

ภูมิหลังส่วนที่เป็นอดีตชาตินี้ ผู้วิจัยถือว่าเป็นธรรมเนียมนิยมในการแต่งประวัติของพระสาวกในพระพุทธศาสนา เช่น ในอรรถกถาบางเรื่องก็มีแต่เพียงสั้น ๆ บางเรื่องก็กล่าวไว้หลายตอน เช่น การตั้งความปรารถนาจากการทำบุญสำคัญ ที่เป็นความดีสนับสนุนให้ได้บรรลุผลตามที่ปรารถนาในชั้นสูงขึ้นไปคือการได้เป็นพระมหาสาวก การได้ตำแหน่งเอตทัคคะ เป็นต้น ส่วนภูมิหลังส่วนที่เป็นอดีตชาติในคัมภีร์สาวกนิพพาน มีดังต่อไปนี้

๖.๑.๑.๑ การนิพพานของพระอัญญาโกณฑัญญะ กล่าวย้อนอดีตชาติในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ ที่ได้ถวายสลากน้านมพร้อมด้วยเนยใสหอมระรื่นตลอดระยะเวลาสองหมื่นปี จึงทำให้ได้รับการอุปฐากเรื่องโภชนาหารจากข้างและจากเทพบุตรเป็นอย่างดี

๖.๑.๑.๒ การนิพพานของพระสารีบุตร กล่าวย้อนอดีตชาติในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าอนมทสสี ที่ได้ตั้งความปรารถนาการเห็นพระพุทธรองค์

๖.๑.๑.๓ การนิพพานของพระพักกุละ กล่าวถึงคุณลักษณะของพระเถระที่ไม่อาพาธ เพราะในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตระมีภิกษุแสนองค์เป็นบริวาร ที่ได้เสด็จจาริกไปถูกต้นไม้ที่มีพิษบานแล้วในป่าหิมพานต์ทำร้าย พระพักกุละเป็นดาบสมิทธิได้เหาะไปนำโอสถมาจากป่าหิมพานต์มาจัดถวายบำรุงรักษา เมื่อยากระทบเข้าเท่านั้นพระเถระก็หายจากอาพาธทันที

^๑บรรจบ บรรณรุจิ, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระอสีติมหาสาวกกับการบรรลุธรรม,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาบาลี-สันสกฤต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๒๕.

^๒ชื่อของพระเถระองค์นี้มี ๒ ชื่อ คือ พระพักกุละและพระพากุละ ในที่นี้จะใช้ชื่อเป็น พระพักกุละ ตามชื่อสูตรในพระไตรปิฎกอันที่มาของเรื่องว่าพักกุลัดเถระจรรย์พญุตตฺถร.

และกล่าวถึงสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ ที่ได้หยุดไถนาในวันแรกนา ให้สร้างโรงครัว และวัจจกฏี จัดถวายอาหารภิกษุสงฆ์เป็นประจำด้วยผลบุญทั้งสองครั้งนี้จึงทำให้ท่านปราศจากอาพาธ

๖.๑.๑.๔ การนิพพานของพระพาหิยะทวารุจิริยะ กล่าวย้อนถึงอดีตชาติสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตระที่ได้เห็นพระบรมศาสดาทรงสถาปนาภิกษุองค์หนึ่งไว้ตำแหน่งขีปปาภิกษุญา คือการตรัสรู้เร็ว ท่านจึงตั้งความปรารถนาและก่อร่างสร้างบุญอย่างยวดยิ่ง

๖.๑.๑.๕ การนิพพานของพระนางมหาปชาบดีโคตมี กล่าวถึงบุรพกรรมของพระนางสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตระที่ได้เห็นพระบรมศาสดาทรงสถาปนาภิกษุองค์หนึ่งไว้ในเขตทิศคะคือเป็นเลิศทางด้านรัตตัญญู (ผู้รู้ราตรีนาน) พระนางจึงปรารถนาเช่นนั้น และก็พยายามก่อร่างสร้างบุญอย่างยิ่งใหญ่จนในสมัยที่ว่างจากพระพุทธเจ้าระหว่างพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะกับพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน นางก็ได้บำรุงอุปัฏฐากพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้ง ๕ องค์ไม่ได้ขาด จึงเป็นเหตุให้พระนางมาเกิดในยุคของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน

๖.๑.๑.๖ การนิพพานของพระทัฬหฬลบุตร กล่าวย้อนถึงอดีตชาติสมัยพระเจ้าปทุมุตระที่ได้บำเพ็ญอภินิหารไว้แทบบาทมูลของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าปทุมุตระไว้ตลอดแสนกัป

ส่วนการนิพพานของพระมหาโมคคัลลานเถระ พระพุทธเจ้าได้ตรัสประมวลบุรพกรรมฝ่ายอกุศลกรรมของพระมหาโมคคัลลานะที่ต้องยอมจำนนให้โจรฆาตกรรม เพราะหลีกเลี่ยงวิบากกรรมในอดีตชาติไม่ได้ ในชาติสุดท้ายจะเป็นพระอรหันต์ก็ตาม

๖.๑.๒ ภูมิหลังส่วนที่เป็นปัจจุบันชาติ

ภูมิหลังส่วนที่เป็นปัจจุบันชาติ คือการเขียนประวัติในชาติปัจจุบันที่เป็นการเกิดครั้งสุดท้ายของพระสาวกรูปนั้น เมื่อพิจารณาลักษณะของแต่ละเรื่องแล้ว พบว่าคัมภีร์เรื่องนี้ในบางเรื่องรวบรวมได้ตามองค์ประกอบของงานเขียนประวัติพระสาวกตามแนวอรรถกถาพระสูตร คือมีทั้งปัจจุบันชาติและอดีตชาติ แต่ประวัติพระสาวกบางองค์ไม่ได้เน้นแม้แต่ประวัติในปัจจุบันชาติ เพราะเขียนประวัติเพียงสั้น ๆ เพียงช่วงสุดท้ายของชีวิตก่อนจะปลงอายุดับสังขารไป ทั้งที่ประวัติของพระสาวกองค์นั้นมีปรากฏอยู่หลายตอนในพระไตรปิฎก เช่น การนิพพานของพระมหากัสสปเถระ เป็นต้น

๖.๒ ที่มาของเรื่อง

ที่มาของอัสติมหาสาวกในพระไตรปิฎกมีกล่าวไว้ครบ แต่กล่าวไว้ในที่ต่างกัน ส่วนมากกล่าวไว้ในพระสูตรต้นปิฎก ในธัมมปทัฏฐกถามีกล่าวไว้ไม่ครบ ในสุมังคลวิลาสินีไม่มีรายนามระบุไว้ในปรมัตถทีปนีกล่าวไว้ครบเช่นเดียวกับในพระไตรปิฎก...^{๑๑}

^{๑๑}บรรจบ บรรณรุจิ, การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระอัสติมหาสาวกกับการบรรลุธรรม, หน้า ๕.

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ทรงวิจารณ์ไว้ในคำนำหนังสือคัมภีร์สาวกนิพพานว่า “จำนวนพระสาวกที่เรียกว่า พระอสีติมหาสาวกมีจำนวน ๘๐ องค์นั้น จะมีมาในพระคัมภีร์ที่เป็นหลักฐานในที่ใดนั้น ยังไม่ได้ตรวจดูตลอด เป็นแต่ทราบว่าจะบางฉบับอ้างว่ามาในเถรคาถาบ้าง อปทานบ้าง ที่เคยเห็นหนังสือที่เป็นหลักฐาน แต่เรื่องเอตทัคคะที่มีในคัมภีร์เอกนิบาตอังคุตตรนิกาย ในนั้นมีจำนวนนามพระสาวกนับได้ ๔๑ องค์เท่านั้น หากครบ ๘๐ ไม่”^๒

ที่มาของคัมภีร์สาวกนิพพานแต่ละเรื่องมีที่มาต่างกัน จึงได้เป็น ๓ ประเภท คือ

๖.๒.๑ คัมภีร์สาวกนิพพานที่คัดลอกมาจากพระไตรปิฎก

๖.๒.๒ คัมภีร์สาวกนิพพานที่ได้เค้าโครงมาจากพระไตรปิฎก

๖.๒.๓ คัมภีร์สาวกนิพพานที่ได้รับแนวคิดมาจากวรรณคดีพระพุทธศาสนา

ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๖.๒.๑ คัมภีร์สาวกนิพพานที่คัดลอกมาจากพระไตรปิฎก

คัมภีร์สาวกนิพพานที่คัดลอกมาจากพระไตรปิฎก กลุ่มนี้ยังคงต้นเค้าเรื่องเดิมจากพระสูตรต้นตอปิฎกทุกประการ (ยกเว้นมีการคัดลอกคลาดเคลื่อนเท่านั้น) ดังนี้

๖.๒.๑.๑ คัดลอกจากพระสูตร อรรถกถา และฎีกา แล้วนำมาเรียงกัน มี ๕ เรื่อง ดังนี้

การนิพพานของพระอัญญาโกณฑัญญะ มีลักษณะการเรียงด้วยการนำสำนวนพระสูตรมาเพื่อต้องการชมเชยและยกย่องลักษณะพระอัญญาโกณฑัญญะ แล้วต่อยอดด้วยสำนวนอรรถกถาที่ขยายความเรื่องประวัติช่วงตอนท้ายก่อนเข้าสู่นิพพาน และสำนวนฎีกาที่ดีความศัพท์ในอรรถกถา

การนิพพานของพระสารีบุตร มีลักษณะการเรียงด้วยการนำสำนวนพระสูตรมาเพื่อต้องการยกหัวข้อธรรมะที่เกี่ยวกับเรื่องกฎไตรลักษณ์ แล้วกล่าวคนที่อยู่ในโลกนี้ต้องใช้ปัญญาและพึ่งตนเองเป็นหลัก แล้วต่อยอดด้วยสำนวนอรรถกถาที่เล่าเรื่องประวัติพระสารีบุตรช่วงตอนท้ายก่อนเข้าสู่นิพพาน และต่อยอดด้วยสำนวนฎีกาที่ดีความศัพท์

การนิพพานของพระפקุละ มีลักษณะการเรียงด้วยการนำสำนวนพระสูตรมาปรารภเหตุการณ์แสดงหลักธรรมที่เป็นคุณลักษณะพิเศษของพระפקุละและหลักปฏิบัติ แล้วต่อยอดด้วยสำนวนอรรถกถาที่เล่าประวัติตั้งแต่เป็นเด็กจนบรรลุประอรหัต แต่ก็มีการตีความศัพท์แทรกเข้าไปเป็นช่วง ๆ และสำนวนฎีกาที่ดีความศัพท์

การนิพพานของพระพาหิยะทวารุจิริยะ มีลักษณะการเรียงด้วยการนำสำนวนพระสูตรมาเพื่อต้องการยกย่องเอตทัคคะของพระพาหิยะทวารุจิริยะ แล้วต่อยอดด้วยสำนวนอรรถกถาที่เล่าประวัติย้อนกลับไปในอดีต ระบุว่าปัจจุบันชาติกับอดีตชาติจนถึงเข้าสู่นิพพานดับสังขารไป และสำนวนฎีกาที่มีทั้งการเล่าประวัติเพิ่มเติม แล้วตีความศัพท์

^๒พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, คัมภีร์สาวกนิพพาน, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๕), หน้า ๖-๘.

การนิพพานของพระนางมหาปชาบดีโคตมีภิกษุณี มีลักษณะการเรียงด้วยการนำเถรี
ภานิตที่นำมาจากขุททกนิกายเถรีคาถาขึ้นต้นเรื่อง แล้วนำข้อความในอรรถกถามากกล่าวถึง
อดีตชาติ ก่อนจะลำดับเรื่องในปัจจุบันชาติ จนบรรลุพระอรหัตต์ได้รับเอตทัคคะจากพระบรมศาสดา
แล้วจึงนำคัมภีร์อุปทานมากกล่าวอ้างเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่สำคัญของนางทั้งปัจจุบันชาติและอดีตชาติ
สลับกันจนจบเรื่อง

๖.๒.๑.๒ คัดลอกมาเฉพาะสำนวนพระสูตร และสำนวนอรรถกถาเรียงกัน มีเฉพาะเรื่อง
การนิพพานของพระปุณณะเท่านั้น กล่าวคือมีการเรียงด้วยการนำสำนวนพระสูตรมาเพื่อต้องการ
อธิบายเรื่องธรรมะเกี่ยวกับอายตนะภายในและภายนอก และกล่าวประวัติแต่เพียงย่อ ๆ แล้วต่อ
ด้วยสำนวนอรรถกถาที่เป็นเหมือนกับการเล่านิทาน มีเรื่องแทรกเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าเข้ามา

๖.๒.๑.๓ คัดลอกเฉพาะสำนวนอรรถกถาอย่างเดียว มี ๓ เรื่อง ดังนี้

การนิพพานของพระมหาโมคคัลลานะ เมื่อเทียบกับอรรถกถาหาโมคคัลลานัตถ
เถราปทาน พบว่าได้คัดลอกเพียงบางตอนเท่านั้น แต่เมื่อเทียบกับอรรถกถาธรรมบทคัดลอกมา
หมดทั้งเรื่อง การนิพพานของพระมหาโมคคัลลานะ จึงน่าจะคัดลอกมาจากอรรถกถาธรรมบท

การนิพพานของพระสาณู มีการคัดลอกเฉพาะสำนวนอรรถกถาธรรมบทมาหมดทั้งเรื่อง

การนิพพานของพระทัฬหฬลบุตร มีการคัดลอกมาจากอรรถกถาปฐมทัฬหฬสูตร และทุติย
ทัฬหฬสูตรมาทั้งเรื่อง

๖.๒.๒ คัมภีร์สาวกนิพพานที่ได้เค้าโครงเรื่องมาจากพระไตรปิฎก

คัมภีร์สาวกนิพพานที่ได้เค้าโครงเรื่องจากพระไตรปิฎกมาประพันธ์ขึ้นใหม่มี ๓ เรื่อง คือ
การนิพพานของพระมหากัจจายนะ^๒ ได้ประมวลหัวข้อธรรมะในพระไตรปิฎกและคัดลอก
จากปกรณ์ต่าง ๆ มาเขียน เช่น เรื่องกฏไตรลักษณ์ สีล ๕ ทิศ ๖ ความกตัญญูกตเวที และได้
แสดงลักษณะของนิพพานเพื่อให้ภาพพจน์

การนิพพานของพระมหากัสสปะ ผู้เขียนประวัติมุ่งเฉพาะตอนท้ายก่อนการเข้าสู่นิพพาน
และการได้รับตำแหน่งเอตทัคคะเท่านั้น แล้วแทรกด้วยการแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ และยุคมีคัสถุญญ์
ก่อนที่จะกล่าวถึงการอุปบัติของพระศรีอริยเมตไตรย์ ที่เกี่ยวข้องกับการสลายร่างพระมหากัสสปะใน

^๒ บำเพ็ญ ะวิน ได้เรียบเรียงเมตเตยสุตต์ สำนวนล้านนา เทียบ สมณฑกทุกา อฏฐกถานาคตวิส
และ อมตรสชาธา ฎีกานาคตวิส และ ปฐมสมโพธิ ฉบับสำนวนของสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ตอนว่าด้วย
เมตเตยยปริวัตต์ ได้กล่าวถึงประวัติของพระนางมหาปชาบดีโดยย่อซึ่งตรงกับเรื่องนี้.

^๓ ประเด็นการตั้งชื่อพระมหากัจจายนะ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในหัวข้อเรื่อง B.Le Gavampati nibbāna
ou Kaccāyana nibbāna de Thaïlande de François LAGIRARDE. **GAVAMPATI-KACCĀYANA Le culte
et la légende du disciple ventripotent dans le bouddhisme des Thaïs.** Tame ๒ (Doctorat en histoire
des religions et des systèmes de pensée présentée sous la direction de François BIZOT et soutenue
en Sorbonne le ๑๔ mai ๒๐๐๑), pp. ๓๒๗- ๓๒๘.

ตอนจบ โดยได้ประมวลจากพระไตรปิฎกมาเขียน เช่น การเกิดมิกสัญญ์ในยุคสุดท้ายของโลก ได้นำเค้าโครงเรื่องมาจากที่มุนิกาย ปาฎิกวรรค จักกวัตติสูตร ข้อพิเศษอีกอย่างหนึ่งของการนิพพานของพระมหากัสสปะ คือผู้แต่งได้สอดแทรกคติความเชื่อเรื่องพระศรีอริยเมตไตรย์เข้าไปในเรื่องนี้อีกด้วย^{๑๓}

การนิพพานของพระเจ้าสุทโธทนมหาราช ผู้แต่งได้คัดลอกมาจากคัมภีร์พระปฐมสมโพธิกถา ตอนพุทธปิตุณิพพานปริวัตต์ทั้งเรื่อง^๑

๖.๒.๒.๓ คัมภีร์สาวกนิพพานที่ได้รับแนวคิดมาจากวรรณคดีพระพุทธศาสนา

คัมภีร์สาวกนิพพานกลุ่มที่ได้รับแนวคิดมาจากจากวรรณคดีพระพุทธศาสนาแต่ง บางเรื่องก็แต่งเดิมเสริมเข้าไปตามความเชื่อ คือ

การนิพพานของพระกุนทลตีสสะและพระพยัคฆเถระ กล่าวย้อนในอดีตชาติที่ส่งผลข้ามภพข้ามชาติมาถึงปัจจุบันชาติ จากการทำบุญร่วมกันได้ส่งผลให้บรรลุนิพพานร่วมกันได้

การนิพพานของมหาวิไชยเศรษฐี เล่าประวัติที่ต้องการสะท้อนแนวคิด เรื่องการทำความดีทำให้ไปบังเกิดในสวรรค์ ส่วนการทำชั่วทำให้ไปเกิดเป็นเปรต แต่ด้วยผลบุญที่ภริยาผู้มีชีวิตอยู่อุทิศส่งผลไป ทำให้หลุดพ้นจากอภัพเปรต

เมื่อศึกษาที่มาของคัมภีร์สาวกนิพพานทั้ง ๑๔ เรื่องนี้แล้ว ผู้วิจัยจึงสรุปที่มาของคัมภีร์เป็น ๒ ประเภท คือ ประเภทที่คัดลอกมาจากพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกาตามลำดับชั้นคัมภีร์ และประเภทที่แต่งขึ้นโดยอาศัยเหตุการณ์หรือหลักธรรมในพระไตรปิฎกหรือปกรณ์อื่น ๆ มาแต่งเดิมหรือขยายความตามแนวคิดในคัมภีร์พระไตรปิฎก ดังตารางสรุปที่มาต่อไปนี้

ที่	ชื่อเรื่อง	ที่มาของเรื่อง
๑.	การนิพพานของพระมหากัจจายนะ	นำเค้าโครงเรื่องและแนวคิดเรื่องธรรมะจากพระไตรปิฎกมาแต่ง เช่น ไตรลักษณ์ ศีล ๕ ทิศ ๖ และนิพพานเป็นต้น
๒.	การนิพพานของพระอัญญาโกณฑัญญะ	-พระสูตรต้นตปิฎก สังยุตตนิกาย โภจนทัตตปิฎก -อรรถกถาสังยุตตนิกาย (สารัตถปกาสินี) วังคีสสังยุตต์ -ฎีกาสังยุตตนิกาย สคาถาวรรคสังยุตต์

^{๑๓}François Lagirarde. The Nibbāna of Mahākassapa the Elder Reflections on the transmission of Buddhist legends, narratives and texts in Thailand and Laos Buddhist Legacies in Southeast Asia Mentalities, Interpretations and Practices. ๑๘-๒๐ December ๒๐๐๓. pp. ๑-๑๐.

ตารางเปรียบเทียบปฐมสมโพธิ ฉบับล้านนา อยุทธยา และรัตนโกสินทร์ ในวิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต ของ พระมหาสุรพล สิงศิริรัตน์ เรื่อง “ปฐมสมโพธิ ปริจเฉทที่ ๑-๗ : การตรวจชำระและศึกษาเชิง วิเคราะห์” หน้า ๕๓ พบว่า พุทธปิตุณิพพาน จัดอยู่ในปริจเฉทที่ ๒๒ และมีเฉพาะในฉบับรัตนโกสินทร์เท่านั้น ดูรายละเอียดเพิ่มเติมหน้า ๕๑-๕๔.

๓.	การนิพพานของพระมหากัสสปะ	ประมวลจากพระไตรปิฎกมาเขียน เช่น เรื่องการเกิดมิลลัญญีในยุคสุดท้ายของโลก ได้นำเค้าโครงเรื่องมาจากที่ฌนิกาย ปาฎิกวรรค จักกวัตติสูตร เป็นต้น
๔.	การนิพพานของพระปุลณะ	- พระสูตรตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัตถนาสกั ปุลนโณวาทสูตร - อรรถกถามัชฌิมนิกาย อุปริปัตถนาสกั (ปปัญจสูทนี ๓) ปุลนโณวาทสูตร
๕.	มหาวิไชยเศรษฐี	ประมวลแนวคิดเรื่องบาปบุญคุณโทษ ตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนามาแต่ง
๖.	การนิพพานของพระสารีบุตร	-พระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค จุนทสูตร -พระสูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย อุปัชฌายสูตร -อรรถกถาสังยุตตนิกาย จุนทสูตร (สารัตถปกาสินี) -ฎีกาสังยุตตนิกาย มหาวรรคสังยุตต์
๗.	การนิพพานของพระมหาโมคคัลลานะ	-อรรถกถาธรรมบท / อรรถกถาพุทธชวรรค มหาโมคคัลลานัตถเถราปทาน
๘.	การนิพพานของพระפקุละ	-อรรถกถามัชฌิมนิกาย อุปริปัตถนาสกั (ปปัญจสูทนี) พากุลสูตร สุนฺณุตวารค และ อัจฉริยภุฏฐัมมสูตร -ฎีกามัชฌิมนิกาย อุปริปัตถนาสกั
๙.	การนิพพานของพระพาหิยทวารุจิริยะ	-อรรถกถาอังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต (มโนรทปุรณี ๑) -อรรถกถาธัมมบท ยมกวรรค -อรรถกถาอังคุตตรนิกาย อัญจนสูตร -ฎีกาอังคุตตรนิกาย อุปัชฌายสูตร -ฎีกาอังคุตตรนิกาย อัญจนสูตร
๑๐.	การนิพพานของพระกุนทลดิสสและพระพยัคฆะ **	ตอนต้นเรื่องก่อนสวรรคตของพระเจ้าอโศก ^{๑๔} คล้ายคลึงกับตอนปัจฉิมทานของพระเจ้าอโศก ในคัมภีร์อโศกาวทาน ^{๑๕} - อรรถกถาอังคุตตรนิกาย ดิกนิบาต จุฬวรรค ตีฐานสูตร
๑๑.	การนิพพานของพระเจ้าสุทโธทนะมหาราช	-คัมภีร์พระปฐมสมโพธิกถา ตอนพุทธปิตุณิพพานปริวัตต์ (ครุธรรม ๘ ประการในปฐมสมโพธิกถาปรากฏในพระ

^{๑๔} ส.ศิริรักษ์, ความเข้าใจในเรื่องพระเจ้าอโศกและอโศกาวทาน, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ : บริษัท ส่องสยามจำกัด, ๒๕๓๔), หน้า ๑๗๒-๑๗๙.

^{๑๕} ในคำนำหน้า (๑๑) เรื่องความเข้าใจในเรื่องพระเจ้าอโศกและอโศกาวทานได้กล่าวถึงประวัติของคัมภีร์อโศกาวทานว่า “มีแปลออกเป็นภาษาจีนแต่ราว ๆ พ.ศ.๘๕๐ มีแปลต่อไปเป็นภาษาฝรั่งเศสอีกที นอกจากนี้ยังมีฉบับแปลเป็นภาษาจีน ภาษาทิเบต”

		สูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สัตตก-อัฐก-นวกนิบาต)
๑๒.	การนิพพานของพระสาธุ	-อรรถกถาขุททกนิกาย (ปรมัตถทีปนี) ปัญจมวรรค สาธุเถระ
๑๓.	การนิพพานของพระนาง มหาปชาบดีโคตมี	-พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรีคาถา -อรรถกถาขุททกนิกาย (ปรมัตถทีปนี) เถรีคาถา
๑๔.	การนิพพานของพระทัพ พมัลลบุตร	-อรรถกถาขุททกนิกาย (ปรมัตถทีปนี) ปฐมทัฬหสูตร และทุติยทัฬหสูตร

๗. คัมภีร์สาวกนิพพานที่มีเนื้อเรื่องเหมือนกับฉบับหอสมุดแห่งชาติ

๗.๑ การนิพพานของพระมหากัจจายนะ

วิทยานิพนธ์ปริญญาเอกของ François LAGIRARDE เรื่อง **GAVAMPATI-KACCĀYANA Le culte et la légende du disciple ventripotent dans le bouddhisme des Thaïs** ถ่ายถอดจากต้นฉบับโบราณ (ฉบับหอสมุดแห่งชาติลาว เวียงจันทน์) มาเป็นอักษรธรรม มีข้อความตอนขึ้นต้นผู้กระบุว่าจารเมื่อศักราช ๑๒๕๙ ตรงกับปี พ.ศ. ๒๔๓๐ โดยมีลักษณะดังนี้

การขึ้นต้นผู้ก่อนเข้าสู่เนื้อหาว่า

นโม ตสฺสสตฺถุ โย สาวกานํ ปวโร เสฏฺโฐ เถโร ฌาตึนํ ทมกฺุสโล
กริสฺสามิ ตํ ปรีนิพฺพานํ ตํ สุณาท สมานิตํ ดูกราสฺปฺริสทั้งหลาย โย
เถโร อันว่ามหาเถระเจ้าตนใด ปวโร อันประเสริฐ สาวกานํสาวกทั้งหลาย
เป็นอันประเสริฐ ทมกฺุสโล อันฉลาดอันสอน ฌาตึนํ ยังญาติพี่น้องทั้งหลาย
อหํ อันว่าผู้...เรา กเถสุสามิ จักกล่าวต่อยังมหาเถระเจ้าตนนั้นปรีนิพพาน อัน
นิพพานไปแล้ว ตุมฺเห อันว่าสปฺริสทั้งหลาย สมานิตา อันตั้งสัตตคติแล้ว
สุณาท จงตั้งต่อ วจฺนํ ยังคำอันนั้น อันเราจักกล่าวนี้ไปหน้า..."^{๑๔}

เริ่มดำเนินเรื่องว่า

เอโก มหาเถโร อันว่ามหาเถระเจ้าตน พุรฺหมฺปฺตุเต นามชื่อว่าพรหมบุตร
สีลาสมาธิปญฺญา ยสมฺหฺนาโคโต อันประกอบด้วยศีลสมาธิแลปัญญา (ยิ่ง)

^{๑๔}François LAGIRARDE. **GAVAMPATI-KACCĀYANA Le culte et la légende du disciple ventripotent dans le bouddhisme des Thaïs.** (Doctorat en histoire des religions et des systèmes de pensée présentée sous la direction de François BIZOT et soutenue en Sorvonne le ๑๔ mai ๒๐๐๑), p. ๓๔๙.

นัก อุปนิสสาย พระอาศัย เหมภูมิ นาม หคฺ ชื่อเมิงอัน ๑ ชื่อว่าเหมภูมิ
วิหรนุโต อยู่สำราณ สุนทรนาวาเส ในอวาตอันมีในป่าชื่อสุนทร ... ฯลฯ^{๖๖}

ในตอนท้ายก่อนจะจบเรื่องว่า

ดี นิพพาน อันว่านิพพานอันนี้ มีหมุ่นกหงแลนจากพากนกเจ้า นกยาง
นกประชิด นกโพนดก นกยุง นกเขียน หากเสียอยู่นั้น อรหันต์ คือว่า
อรหันตานิ โทสกิเลส อันหาโทษหากิเลสได้ หากเสียอยู่แล ฯ นิพพาน อัน
ว่านิพพานมหานคร เป็นเวียงว่างอันประเสริฐ เอวัง ด้วยประการดังนี้แล ฯ
เตน เหตุตั้งนั้น วจน์ อันคำว่า ปทมจตุตมจจนต์ อสงขตมมุตตรี
นิพพานมิติ อามนฺติ วานมุตฺตา มเสสโย ดังนี้ อาจารย์เยน ค้นว่าจารเจ้า
วุดดี ก็กล่าวแล ฯ วานมุตฺตา มเสสโย ค้นว่านักปราชญ์เจ้าทั้งหลายฝูง
แสวงหาครูอันประเสียด ภาสนฺติ ก็กล่าววว่า ปทํ อันว่าบทว่านั้น นิพพาน อดี
ชื่อว่า นิพพานอสงฺขาด์ เหตุหาประใจยหองตองแบ่งบได้ อมตํ อันบู้ตาย
อนุตฺตรํ อันประเสียด อจจนต์ ด้วยแท้แล ความปฺตติเถโร อันว่ามหาคัมปติ
เถรเจ้านั้น นิพพาน ปาตรโหสิ ก็เมื่อปรากฏในนิพพานที่นั่นแล ฯ ตสฺมิ ขณ
ในขณะบัดนั้น ขตฺติ พราหมณา อันว่าท้าวพระยาแล พราหมณ์ทั้งหลายก็ดี^{๖๗}

ตั้งแต่การเริ่มดำเนินเรื่องจนจบเรื่องการนิพพานของพระมหากัจจายนะ ฉบับลาว พบว่ามี
ภาษาบาลีเป็นอันเดียวกันกับการนิพพานของพระมหากัจจายนะ ฉบับภาษาบาลี หอสมุดแห่งชาติ
ถึงแม้ว่าเนื้อความจะต่างกันคือฉบับลาวเป็นฉบับภาษาบาลีผสมภาษาลาวก็ตาม แต่เชื่อได้อย่าง
สนิทใจว่าจะต้องแปลจากภาษาบาลีต้นฉบับเดียวกันแน่นอน จากหลักฐานนี้ทำให้สอดคล้องกับ
หลักฐานการจารหน้าปกต้นฉบับโบราณ ฉบับล่องชาด (ลช.) ดังกล่าวข้างต้นว่าได้ส่งต้นฉบับ
โบราณไปล้านช้างจริง ในสมัยรัชกาลที่ ๔ และอาจจะมีการส่งไปหลายครั้งก็ได้ อาจจะผ่านทาง
ภาคอีสานไปลาว หรือจากภาคเหนือไปสู่ล้านช้างก็ได้ เพราะมีฉบับที่เก่ากว่านี้อีกในสาธารณรัฐ
ประชาธิปไตยประชาชนลาว

^{๖๖} Ibid, pp. ๓๔๙-๓๕๐.

^{๖๗} Ibid, pp. ๓๕๗-๓๕๘.

ฉบับที่เก่ากว่าที่พบในหอสมุดแห่งชาติ ท้าวสุกรี กรุงเทพฯ (ฉบับรดน้ำแดง มีตรารัชกาลที่ ๒) คือ
เรื่องพระทัฬหะเถรนิพพาน ในหอสมุดแห่งชาติลาว เวียงจันทน์ เลขที่ไมโครฟิล์ม ๐๖๐๑๕๕๑๑๐๘๐๐๐ อักษรลือ
ภาษาลือ จารเมื่อ จ.ศ.๑๑๔๔ ตรงกับปี พ.ศ.๒๓๒๕ สมัยรัชกาลที่ ๑.

๗.๒ การนิพนธ์ของพระมหากัสสปะ

เมื่อตรวจสอบสำนวนเรื่องการนิพนธ์ของพระมหากัสสปเถระ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ กับฉบับอื่น ๆ เท่าที่พบ ๒ สำนวน คือ ในคัมภีร์วังสมาลีณี และฉบับของ François Lagirarde มีรายละเอียด ดังนี้

เนื้อเรื่องการนิพนธ์ของพระมหากัสสปะ สำนวนภาษาบาลีล้วน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ กับคัมภีร์วังสมาลีณี ตอนมหากัสสปเถระนิพนธ์กถาแล้ว มีเค้าโครงเรื่องเดียวกัน เพียงแต่ฉบับหอสมุดแห่งชาติชัดเจนกว่าคัมภีร์วังสมาลีณีเท่านั้น ส่วนการนิพนธ์ของพระมหากัสสปะในคัมภีร์วังสมาลีณีแต่งแบบสรูปความหรือเก็บความ ดังผู้วิจัยถ่ายถอดออกมาเป็นอักษรไทย ภาษาบาลี แล้วแปลเป็นภาษาไทย ดังต่อไปนี้^{๑๔}

มหากัสสปเถโร หิ ปคฺคณฺหิตฺวาน สาสณฺ วิสตีวสุสสตานิ โลเก อฏฺฐาสิ ๕ โส ตทา
อถกทิวสํ เถโร เวพฺพเน มโนรเม วิหรนฺโต สมาปตฺตี อปฺเปตฺวา วุฏฺฐหิ ๕ ตโต อตฺตโน
อายุสงฺขารํ โอลฺเกตฺวาน ตตฺตโต ฌตฺวา จ ชีณตํ ตสฺส ภิกฺขุสงฺฆํ ปโลภยิ ๕ ตโต ราชคหฺ
คณฺตฺวาน ราชานปี ปโลภิตูํ นิทฺทํ อฺปกเต ตสฺมี ราชมจฺจาจิกฺขาปยิ ๕ ตโต ปฏฺินิวตฺติตฺวา
เวพฺพนํ ปุณฺาคมิ ๕ สมชฺชนาทินา ตสฺมี วตฺตํ สมฺมาภิปูรยิ ๕ ตโต โส นิภฺยมิตฺวาน
ภิกฺขุสงฺฆมฺปรุกฺขิตฺวา สโสเกหิ ชเนหฺเว ปริวฺตฺโต ว อคฺคมา ๕ เถโร หิ ราชคหฺสฺส ปริวฺฏฺฎฺนจฺานเก
กุกฺกุฏสมฺปาตํ นาม ปพฺพตํ สมฺปาคมิ ๕

ตตฺถ จิตฺ มหาเถโร อพฺภูกคฺคณฺตฺวา นภตลํ สตฺตตาลปฺปมาณมฺหิ นภเ จิตฺ
วิโรจยิ ๕ อิหฺริวิธํ จ ทสฺเสนฺโต อคฺคิกฺขนฺธํ วิสชฺชยิ ๕ ชลฺกฺขนฺธํ ตโตณฺณปี สาครปพฺพตาทิกํ
สคณฺณปี มหาพฺรหฺมํ ทสฺเสสิ ตทนนฺตรํ ฐมฺมยจฺ เทสยิ เถโร สคฺคโมภฺกฺขุสฺชาวหํ นภโต โอตฺริ
สงฺฆํ อาปฺจุจิตฺวา อนนฺตรํ ตินฺณนฺนํ ปพฺพตานํ ว ปรวิสิตฺวานมฺนนฺตรํ นิพฺพายิสฺสามิ เอตฺถเว
อิตฺติ เถโร วิจินฺตยิ ตสฺส จิตฺตํ อภินฺถาย เทวสงฺฆา ตทนนฺตรํ เถรสฺส อสนนฺตํ ว ทิพฺพมณฺจํ
อลงฺกตํ นิลุปฺปลาทินา เจว วิदानปฺทิปาทินา อหฺริตฺวา ว จเปสฺสุ ๕ ทิพฺพคณฺธาทินา ตหิ
อนิปฺปนฺโนปิ โส เถโร เนสชฺชโก จิรตฺรํ ปรินิพฺพานกาลมฺหิ นิปฺชฺชามิตฺติ จินฺตยิ ๕ ตตฺถ
มณฺเญ นิปฺนฺโน โส สมาปตฺตี อปฺเปสยิ ๕ ตโต โส วุฏฺฐหิตฺวาน อธิฏฺฐาสิ ๕ ตทนนฺตรํ ยทา
อายุสงฺขารํ โอลฺโส, ปพฺพตฺวา อิมํ ตโยปิ อณฺณมณฺณํ ว อหฺจจฺ เอกโต สियํ ตินฺณนํ อนฺโตคพฺภํ
โหตุ อิมา ปุชฺชา สทา สियํ เมตฺเตยโย นาม สมฺพทฺุชฺช ยทา โลเก ภวิสฺสตี ทฺวาทสโยชฺนิภฺยา
ปฺริสาเยว โส ชินฺโน ปริวฺตฺโต อิมํ จานํ อคฺคณฺตฺวา ว สยํ มุนิ อิมํ ว สรวิ มยฺหํ อุกฺขิปิตฺวาน
ตํชฺเณ ทกฺขิเณ กรตลมฺหิ มชฺชเณ จกฺเขนลฺงฺกเต จเปตฺวา สงฺฆมชฺชมฺหิ มยํ คฺุณเณ ปนปฺปเก
ตฺตฺถเคเยว เทรส อปฺปิจฺฉาทิกฺุณเณ ตถา สพฺเพปิ ปากฺกฺเว กตฺวา สนฺทสฺเสตฺตุ อนาถเต ตโต
มยฺหํ สรวิมฺหิ เตชฺชธาตฺตุ สมฺภูจิตฺติ ชินฺสฺส กรตเลว อเสสํ มํ วชฺชมาตฺตุ ๕ ตโต ปรี อธิฏฺฐาสิ

^{๑๔}Balee Buddhāraksa, "VAMSAMĀLINĪ A CRITICAL STUDY OF PALMLEAF TEXTS,"

(Doctor of Philosophy, Pali Sanskrit-Pali Buddhist Studies, Department of Pali Buddhist Studies, Faculty of Arts, Banaras Hindu University, ๑๙๙๑), pp. ๑๕๐-๑๕๗.

รมโย อชาติสตุตโน วนุทตถ์ อากตสเสว สรีร์ เม ปกาตศ ๕ เอว โส อธิฏจัน ว กตวา ตตเถว
 มนจเก นิพพุตี ยาคี ทีโปว สพพทกษนุตตณณิต์ อธิฏจันเนน เถรสส ปพพดาปี ตโยคดา
 เอกโต นิภกษชิตา ว ปตตนิภกษชิตา ยถา อทสนา หิ เถรสส มหาชนา สมากดา เอกกษณเณ ว
 โรทีสุ ๕ ตสส คุณณหิขโมตตดา มนุสสา เทวตาโยปี ทิพเพหิ มานุเสหิ วา ตริเยหิ จ ปุเปหิ
 คนุชาทีหิ ปเนกธา ปพพदान์ พหิฏจันเน ปุเชตวาน สสาทรา วนุทิตวา ปริเทวิตวา สกฏจัน
 อปกกมู อชาติสตุตตราชา หิ พุทเช ปสาทพาทุโล มหาทสสปเถโรปี ปสาทพาทุโล อหุ เถรสส
 นิพพุตี สุตวา ตสส โสโก มหาภเว เตเนว ททย์ ตสส ผลเยย มรณเ คโต ราชาคี มนุติยิตวาน
 ซีวิตสสนานุปาลกา อมจจา สตุตโทณโย การาเปตวามนุกกามา เอก์ หิ อัจจุนเรน เอก์ ซีเรน
 ปุริยึ เอก์ปี ทิยาเยว เอก์ปี สปิยา ตตา เอก์ คณทกลเลน มตติกาทกลเลน วา เอก์ปี ปุริยิตวาน
 ตปี รมโย วียากรุ เถรสส นิพพุตี สุตวา รมโย โส อาตุโร อหุ ๕ วิสณณิ ปน หุตวา โส ตตเถว
 ปตติชเณ อมจจันนุกกเมเนว สตุตโทณิสู ต่ ตทา สยาเปตวา ตโต ตปี อทฐีสมนุกกามา
 ปฏิลทฐสาโส ราชา ปุเปคณชาทโย ตทา ตริยานิ จ สพพานิ คาทาเปตวาน นิภขมิ ๕ มหตา
 พลกาเยน จานนุต์ ปาปุณิ ตทา อทิสวา ปน เถร์ โส กุหิ เถโรติ ปุจจติ ๕ นคาน์ อนุเตร
 ตินณเ เถโร จิตติมพรวุ ๕ ต่ สุตวา โส อธิฏจาสี ราชา เถร์ หิ ปสสิตุ์ สเจ พลวดี
 มยหึ สทฐา เถเร ปติฏจิตา ตโยปี ปพพดา เตน สจเจเน สกมมณตุ เต อธิฏจันเนน รมโยปี
 เถรสสาปี กเตน วา อุกเยเนว ปพพดาปี อปกจจิสู ตชเณ เถร์ สุปากภู์เยว ราชา
 จาปี มหาชโน อัจจริยมโน หุตวา ปุเชตวานาภิวนุททิ สตุตทาหึ สาธุกัพิตติ์ กิลิตวาน นิรันตริ์
 สตุตทาหสสาวสามหิ ตโย ปพพดา สมากดา เอกชณา ตทา เถร์ คมาเปสิ์ อทสสนเ เถรสสาทสสนา
 เตปี โรทิตวานมเนกธา พหิทฐาเยว จานมหิ ปุเชตวา ว ปนปุนัน วนุทิตวา จ สราชาปี สกฏจัน
 อปกกมู เถรสส สรีร์เยว วิการุ์ นาปชชิตี สทา ยาว เมตเตยยสมพทุโ โลเก ออุปชชเต
 หเว เถโร สยุดโต สุกุณหิ สีลวา ภูมีสุ เทเวสุปี ปากโฏ อหุ ๕ อคโคติ พุทเชเรน
 ปสสิโต หเว สมพทฐสทฐมมถิ์ อกาสิ โย ตณจาปี เถร์ ปริยตติโกวิทิ์ ฆานาทีเกทปฏิมณุทิต์
 วรี เมตเตยยพทฐสส สุปากปตตनु์ พุทฐสส ปุตต สตุตภิวนุทธาติ ๕

แปลว่า ดังจะกล่าวถึงพระมหากัสสปเถระผู้ทำหน้าที่ประทับประครองพระศาสนาแล้ว ได้
 ดำรงอายุอยู่ ๑๒๐ ปี ๕ ในกาลนั้น วันหนึ่งท่านพระเถระอยู่ที่พระเวฬุวันอันรื่นรมย์เข้าสมาบัติแล้ว
 จึงออก ๕ ต่อจากนั้นจึงตรวจดูอายุและสังขาร รู้ว่าถึงกาลเสื่อมลงแล้ว จึงแจ้งให้ภิกษุสงฆ์ทราบ ๕
 ต่อจากนั้นจึงไปยังกรุงราชคฤห์เพื่อแจ้งข่าวให้พระราชาทรงทราบ เมื่อพระองค์เข้าสู่บรรทมแล้ว
 จึงแจ้งผ่านเสนาอำมาตย์แทน ๕ กลับจากนั้นไป มีหมู่ภิกษุแวดล้อม ทั้งมีฝูงชนผู้ทั้งเศรำโศกได้
 แวดล้อมไปแล้ว ๕ ฝ่ายพระเถระก็เข้าไปสู่กุกกุฏสัมปาทบรรพต เขตเมืองราชคฤห์ ๕

พระมหาเถระผู้ยืนอยู่แล้ว ณ สถานที่นั้น จึงเหาะขึ้นไปสู่พื้นนภากาศ แล้วยืนอยู่บน
 นภากาศประมาณเจ็ดชั่วลำตาล ดำรงเรื่องนัก ๕ และเมื่อแสดงอิทธิฤทธิ์ จึงปล่อยท่อไฟออกไป ๕
 ต่อจากนั้นก็ปล่อยท่อน้ำ ปล่อยมหาสมุทรและภูเขาเป็นต้น และอย่างอื่น ๆ แล้วจึงแสดง
 มหาพรหมพร้อมทั้งคณะบ้าง ในลำดับนั้นจึงแสดงธรรมอันนำสุขในสวรรค์และสุขในเพราะความ
 หลุดพ้นให้ฟัง พระเถระลงแล้วจากนภากาศจึงกล่าวอำลาพระสงฆ์ ก่อนเข้าไปในระหว่างภูเขาสาม

ลูกแล้วจักนิพพานในที่นั้นนั่นเทียว ครั้นพระเถระคิดแล้วด้วยประการดังกล่าว เหล่าเทพยดาและพระสงฆ์ ทราบความคิดของท่านแล้ว ในลำดับต่อจากนั้นจึงจัดอาสนะ เตียงอันเป็นทิพย์ที่ประดับไปด้วยดอกกุบลเขียวเป็นต้นและด้วยประทีปเป็นต้นสำหรับพระเถระ ๙ พระเถระแม้ยังไม่ได้จำวัด ณ ที่นั้นด้วยเครื่องหอมอันเป็นทิพย์เป็นต้น ก็ยังคิดว่าเราเป็นเนสัชชิกังคะขุดงค์จักนอนในกาลเป็นที่ปรินิพพานเร็วไป ๙ ท่านจึงนอนบนเตียงนั้นแล้วเข้าสมาบัติ ๙ ต่อจากนั้นออกแล้วจึงอธิษฐานว่า ในกาลใด อายุและสังขารเสื่อมแล้ว ภูเขาสามลูกแม่เหล่านี้แยกจากกันและกันแล้วพึงรวมเป็นลูกเดียวกันจงมีภายในท้องภูเขาสามลูก การบูชานี้พึงมีในกาลทุกเมื่อ ในกาลใดพระเมตเตยยสัมพุทธเจ้าจักมีในโลก ในกาลนั้น พระชินเจ้านั้นมีบริษัทธิประมาณ ๑๒ โยชน์ แวดล้อมแล้ว มาสู่ที่นี้แล้วเทียว พระมุนีเจ้าทรงยกสรีระของเราขึ้นเองแล้ว ในขณะนั้น ทรงวางไว้ที่พื้นพระหัตถ์เบื้องขวาที่ประดับไปด้วยจักร ณ ตรงกลาง เพื่อประกาศแสดงให้เห็นถึงคุณคือขุดงค์ทั้ง ๑๓ ข้อที่มีคุณไม่ใช่น้อยในท่ามกลางสงฆ์แม้โดยประการอย่างนั้น เพื่อให้ปรากฏในอนาคตกาลเตโชชาติตั้งขึ้นแล้วในสรีระของเรา จงไหม้เราไปไม่ให้เหลือบนพื้นพระหัตถ์ขององค์พระชินเจ้า ๙ ต่อจากนั้นได้อธิษฐานว่า เมื่อพระเจ้าอชาตศัตรูเสด็จมาเพื่อไหว้เรา ขอสรีระของเราจงปรากฏแก่พระองค์ ๙ ท่านครั้นอธิษฐานแล้วก็จึงดับไปบนเตียงนั้นเหมือนประทีปที่รู้ว่าเป็นที่สุดแห่งทุกข์ทั้งปวงด้วยการอธิษฐาน แม่ภูเขา ๓ ลูกของพระเถระก็หงายขึ้นและคว่ำลง ดูอาการดั่งบาตรเหมือนกัน มหาชนที่พบพระเถระก็มารวมกันร้องให้ ณ ที่เดียวกันเทียว ๙ พวกมนุษย์และเหล่าเทพยดาที่ถูกพระคุณของพระเถระท่วมทับเอาแล้ว ก็บูชาด้วยของทิพย์ มนุษย์ ดนตรี หรือดอกไม้ของหอมเป็นจำนวนมาก ในสถานที่ภายนอกแห่งภูเขา ไหว้คร่ำครวญแล้วด้วยความเอื้อเฟื้อก่อนที่จะหลีกไปสู่ที่ของตนเอง ๙ พวกอำมาตย์ผู้มีหน้าที่คอยเฝ้าดูแลพระเจ้าอโศก ปรีक्षाกันแล้วว่า ก็พระเจ้าอชาตศัตรูได้เป็นผู้มีความเลื่อมใสในพระพุทธรเจ้าและแม่แต่ในพระมหากัสสปเถระเป็นอย่างมาก สดับข่าวการนิพพานของพระเถระแล้ว พระหทัยของพระองค์ก็พึงแตกไป และพระราชาก็จะพึงสวรรคต จึงสั่งให้ทำเครื่องเสวย ๗ โทณะ คือ โทณะหนึ่งทำด้วยรสอ้อย โทณะหนึ่งทำด้วยน้ำมัน โทณะหนึ่งทำด้วยนมสัม โทณะหนึ่งทำด้วยเนยใส อีกโทณะหนึ่งทำด้วยเลนตมละเอียดยัดที่เจือด้วยของหอม อีกโทณะหนึ่งทำให้เต็มด้วยเลนตมละเอียดยัดที่เจือด้วยดินเหนียว จึงได้กราบทูลข่าวการนิพพานของพระเถระให้พระราชาทรงทราบ พระราชานั้นครั้นทราบข่าวการนิพพานของพระเถระ ได้เป็นผู้กระสับกระส่ายแล้ว ๙ พระองค์จึงเกิดวิสัยัญญาไปใน ณ ที่นั้น พวกอำมาตย์จึงช่วยกันยกพระองคิ์ให้นอนลงแล้วในโทณะทั้ง ๗ ครั้นยกพระองค์ขึ้นจากโทณะตามลำดับนั้นแล้ว พระราชาสบายพระทัยแล้ว จึงสั่งให้บริวารถือเอาดอกไม้และของหอมเป็นต้นและเครื่องดนตรีทั้งหมดแล้วจึงออกไป ๙ ถึงที่นั้นแล้วด้วยกองพลใหญ่ แต่ในกาลนั้นพระองค์ไม่เห็นจึงถามว่า พระเถระนั้นไป ณ ที่ไหน ๙ จึงได้กราบทูลว่า พระเถระยืนอยู่ในระหว่างภูเขาสามลูก ๙ พระราชาพระองค์นั้นครั้นทรงสดับคำนั้น จึงทรงอธิษฐานเพื่อพบพระเถระด้วยคำว่า ก็ถ้าว่าศรัทธาของเราตั้งมั่นแล้วในพระเถระอย่างแรงกล้า ด้วยสัจจะนั้น ขอภูเขาสามลูกจงแยกออกจากกัน แม้พร้อมกับการอธิษฐานของพระราชาของพระเถระบ้าง ทั้งกระทำเอง หรือว่าด้วยกระทำทั้งสองฝ่ายบ้าง ในขณะนั้นพระราชาและมหาชนมีใจอัศจรรย์กับสิ่งที่ปรากฏแล้วด้วยดีกับพระเถระบูชาแล้ว จึงถวายอภิวันทนนาการ จัดงานฉลองละเล่นกันตลอด ๗ วัน ในช่วง

ระยะเวลาครบ ๗ วันนั้น ภูเขาสามลูกก็มารวมกันในขณะเดียวกัน ในกาลนั้น ผู้คนทั้งหลายก็ไม่ได้เห็นพระเถระกัน แม้ชนเหล่านั้นพร้อมด้วยพระราชาร้องให้ บูชาแล้วในภายนอกเป็นจำนวนมาก ไหว้แล้วไหว้อีก ได้หลีกออกไปแล้วผู้ที่ของตน สรีระของพระเถระไม่ถึงอาการอันแปลกไปในกาลทุกเมื่อ พระเมตเตยยสัมพุทธเจ้าจะเสด็จอุบัติขึ้นในโลกเพียงใดแล ท่านได้เป็นผู้ที่พระพุทธรเจ้าทรงยกย่องแล้วว่า พระเถระผู้ประกอบแล้วด้วยดีด้วยคุณอันงาม เป็นผู้มีศีล ได้เป็นผู้ปรากฏแล้วด้วยดี และเป็นผู้เลิศในเหล่าเทพยดา ได้กระทำให้พระสังฆกรรมของพระสัมพุทธเจ้ายั่งยืน ขอพวกท่านจงไหว้แม้พระเถระรูปนั้น ผู้รู้แจ้งในพระปริยัติ ที่ประดับด้วยประเภทแห่งฌานเป็นต้นอันประเสริฐ ผู้มีร่างกายอันปรากฏแล้วด้วยดีแก่พระเมตเตยยพุทธเจ้านั้นเถิด ฯ

ส่วนอีกสำนวนหนึ่งได้มาจาก François LAGIRARDE ที่ปริวรรตถ่ายถอดเป็นอักษรโรมัน ภาษาบาลี จะมีบทปณามคาถาดอนขึ้นต้นเรื่อง และถวายนมัสการพระพุทธรเจ้าก่อนดำเนินเรื่อง ดังผู้วิจัยถ่ายถอดออกมาเป็นอักษรไทย ภาษาบาลี แล้วแปลเป็นภาษาไทย ดังต่อไปนี้

วนทามิ สิริสา ปาเท
 พุทฺโธ โลเก จ อุตฺตโม
 ปวฺกขามิ ปรี ปุณฺณํ
 ตํ นิสฺสามถ สาธุ โว ฯ

อมุหากํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ โลเก อุตฺปาที โลเกหิตํ สาเวตฺวา อินฺทโน วีย อคฺคิกฺขนฺโธ
 อนฺูปาทิสฺสาย นิพฺพานธาคฺชฺยา ปรีนิพฺพายี ฯ ปรีนิพฺพุเต ภควตี โลกนาถे อถายสฺมา
 มหากสฺสโป ปณฺจสฺตมตฺเตหิ สดฺตปณฺณคฺคาทฺวารे ธมฺมวินยสฺงคีตํ กตฺวา ตสฺมีเยว ราชคฺเห
 เวพฺพนมหาวีหारे อายสฺมา มหากสฺสปตฺเถโร ภิกฺขุสฺงเขน วิหาสี ฯ

ตทา อชาตสฺตฺตฺตราชา มหากสฺสปตฺเถโร ตถาคตํ วีย มณฺเฑมาโน เถโร สงฺฆํ จตฺุหิ ปจฺจเยหิ
 สกฺกจฺจํ เม อฺปปุจฺเจปสิ ฯ เอกทา กิร สมเย อายสฺมา มหากสฺสโป ชาตฺุณํ อนฺุตรายํ ทิสฺวา
 จินฺุเตสิ สเจ โข ปนารํ ชาตฺุณิธานํ น กริสฺสามิ น จิรฺสเสว อนฺุตรายิสฺสตี หนฺุทาทํ ภควโต
 ชาตฺุณิธานํ กริสฺสามิ ชาตฺุสฺ ปน จิตาสฺ พุทฺธา จิตา นาม โหนฺุติ จินฺุเตตฺวา จ ปน เถโร
 อชาตสฺตฺตฺตราชานํ อฺปสฺงกมิตฺวา มหามคฺชฺราชา เอกํ ชาตฺุณิทานํ กาดฺ ุวตฺตตีติ อาห ฯ สาธุ
 ภนฺุเตติ เถรฺสส วจันํ สิริสา สมฺปฏฺิจฺจิตฺวา นิธานํ กมฺมนฺุตา จ ภนฺุเต มม โหตุ เสสชาตฺุโย ปน
 กตํ อาหริสฺสามีติ อาห ฯ น โข มหาราชา ชาตฺุอาหฺรณํ คฺยุภกาโร อมฺุหากํ เม ว ภาโรติ
 สาธุ ภนฺุเต ตุมฺเห ชาตฺุโย อาหฺรณ อหํ นิธานํ กริสฺสามีติ ฯ มหากสฺสปตฺเถโร เตสฺ เตสฺ กุลานํ
 ปรีจฺรณมตฺเตเนว ชาเปตฺวา เสสชาตฺุโย อาหฺริ ฯ วามคาเม ปน ชาตฺุโย นาคาปี หรีสุ ฯ เตสฺ
 อนฺุตราโย นตฺุถิ ฯ อนาคเต ลงฺกาทีเป มหาวีหारे มหาเจตฺยงฺกมฺุหิ นิชาหิสฺสนฺุตีติ ฯ ตสฺมา เถโร
 ตาสฺ น อาหริตฺถาติ เสเสหิ นฺุเรหิ ชาตฺุโย อาหริตฺวา ราชคฺหํ นํ ปาจิณํ ทิสฺมาภาเค จาเปตฺวา

อิมสมี่ จาเน โย ปาสาโณ อตถิ โส อนุตธชาติติ ปัสสู วีย วิสุทฐา โหตุ ๕ อุทกั มา
อุทฐหตถาติ อฏฐาสิ ๕ อถ ราชา ตั ถานัน มนุสเส ขณาเปตวา อุทฐหปัสสุนา อฏฐเกกาเรตวา
อิฐ ราชาก็ กาทเรตีติ ปุจฉิ นาปิ มหาสาวกานัน เจตยานีติ วทามิ ๕ น กापิ ชาตุนิธานภาว
ชานาติ ๕ อสิติหตถปมาเน คมภิเว ตสมี่ ปเทเส ชาต อสิติมหาสาวกานัน เจตยานิ
การาเปตวา เหฏฐา โลหสณจาเร สณจราเปตวา ตตถ ฎุปรารามเจตียปุปมาณัน ตามพโลหมย
เคห์ การาเปตวา เคห์ การาเปตวา อฏฐอฏฐสาราจนุทนามเย กรณเฑ จ ฎุเป จ กาทเรสิ ๕

อถสส ภควโต ชาตโย อฏฐหริจหนนกรณเฑ ปกฺขิปีตวา ตั หริจหนนกรณเฑ อณณสมี่
หริจหนนกรณเฑ ปกฺขิตั ๕ อณณสมินติ อฏฐหริจหนนกรณเฑ เอกโต กตวา เอเตนุปาเยน
เต อฏฐหริจหนนกรณเฑ ๕ อฏฐสฺ หริจหนนฎุเปสฺ ปกฺขิปี ๕ อฏฐสฺ ทนตกรณเฑสฺ ปกฺขิปี ๕
อฏฐสฺ ทนตฎุเปสฺ ปกฺขิปี ๕ อฏฐสฺ สพฺพรตกรณเฑสฺ ปกฺขิปี ๕ อฏฐสฺ สพฺพรตกรณเฑสฺ ปกฺขิปี ๕
อฏฐสฺ สวณณกรณเฑสฺ ปกฺขิปี ๕ อฏฐสฺ สวณณฎุเปสฺ ปกฺขิปี ๕ อฏฐ รัชตกรณเฑสฺ ปกฺขิปี
อฏฐสฺ รัชตฎุเปสฺ ปกฺขิปี ๕ อฏฐสฺ มณิกกรณเฑสฺ ปกฺขิปี ๕ อฏฐสฺ โลहितงคกรณเฑสฺ ปกฺขิปี
อฏฐสฺ โลहितงคฎุเปสฺ ปกฺขิปี ๕ อฏฐสฺ มสารคคกรณเฑสฺ ปกฺขิปี อฏฐมสารคคลาฎุเปสฺ ปกฺขิปี ๕
อฏฐสฺ ผลลิกกรณเฑ ปกฺขิปี ๕ สพฺพปริผลิกมยเจตีย ๕ ฎุปรารามเจตียปุปมาณัน โหติ อฺปริ
สพฺพรตนมย เคห์ กาทเรสิ ๕ ตสฺส อฺปริ สวณณมย เคห์ ๕ ตสฺส อฺปริ รัชตมย เคห์ ๕ ตสฺส อฺปริ
ตมพโลหมย เคห์ กาทเรสิ ๕ ตตถ สพฺพรตนมย พาลูกา โอกริตวา ชลชถลชปฺปผลจาสฺสานิ
วิปฺปกริตวา ๕ อฏฐจหนานิ ชาฏฐกสทานิ อสิติมหาเถเร สฺทุทฺทอนมหาราชญจ มหามายาเทวิญจ
สตุตสทสาเต จาติ ๕ สพฺพานิ ตานิ สวณณมยยานิ เอว อกาสิ ๕ สพฺพาสเต ปญจสเต
สวณณรัชตมเย ปุณณชติ จเปสิ ปญจสเต สวณณทิปเก กาทเรตวา สฺคณชเตลั ปรีปุเรตวา เตสฺ
ทุกุลวคฺคิโย ฎุเปสิ ๕ อถายสฺมา มหากสฺสโป มาลา มา มิลาณนฺตุ มา หายนฺตุ ทิปา มา
วิชฺฌายนฺตุติ อฏฐหิตวา ๕ สวณณปตเต อกฺขรานฺติ ลิกฺขาเปสิ ๕ อนาคตเต ยถา อโสโก นาม
กุมารโ จตต อฺสสาเปตวา อโสโก ฌมฺมราชา ภวิสฺสติ โส ชาตโย วิตถาริตั กริสฺสตีติ ว
สวณณปตตญจ จเปสิ ๕ อถ ราชา อชาตสตุตฺตรตโน อธิการั ทิสฺวา ปิตฺทกริตทโย
อติวณฺมานสทฺธา สพฺพปสาเชหิ ปุเชตวา ปญจปติฏฺฐิจิเตน วนฺทิตวา อฏฐหิตวา อาทิตโต ปตถาย
ทวารั ปิทิตวา นิกฺขมิตวา โลหทวารั ทิตวา อวิญจนรัชชยั กุพฺพกมฺทิกั พนฺธิ ตตถเว
มหนตฺ มณิกฺขณฺทึ จเปสิ ๕ อนาคตเต ทลิตฺทราชา อิม มณิ คเหตุวา ชาตุนัน สการั กโรนฺตุติ อกฺขร
ลิกฺขาเปตวา จเปสิ ๕ อถ สกฺโก เทวราชา ชาตฺรภฺษณตถั วิสฺสุกมฺม อมนฺเตตวา ตาต
วิสฺสุกมฺม อชาตสตุตฺตนา ชาตุนิธานัน กตฺ ๕ ตตถ อารกฺขั จเปหีติ ปหิณี ๕ โส อาคนฺตวา
พลิลชฺฌายนฺตก โยเชตวา กมฺมรูปกานิ ตสมี่ ชาตฺคพฺเภ ปฏฺฐิจฺหิยงคกเถ ผลิกวณณชคเค
คเหตุวา วาตสทิสฺเสน เวเคน อฺนุปริวตฺติ กยฺนฺติ โยเชตวา เอกาย สานิยา พนฺทิตวา สกฺฎฺจานัน
เอว คโต สมฺนฺตโต ภิตฺติ วสถาตาเรน สีลาปริกฺขเมม กตวา ตสฺส อฺปริ เอกาย สีลาปิ ทิตวา
ปัสสู โอกิริตวา ภูมियั สมฺม กตวา ตสฺส อฺปริ ปาसानมย ฎุเป ปติฏฺฐาเปสิ ๕ เอว นิฏฺฐิจิเต
ชาตุนิธานเ อายสฺมา มหากสฺสโป ตสมี่เยว เวพฺวนารามเ วิหรนฺโต กาลัน วิตินาเมสิ ๕

แปลว่า ข้าพเจ้าขอถวายการวันทาการ ด้วยศีรชะที่พระบาท
พระพุทธรเจ้าเป็นอุตตมบุรุษในโลก ต่อจากนี้ไป ข้าพเจ้า
จักกล่าว ขอท่านสาธุชนทั้งหลาย จงตั้งใจความนั้นเถิด ๕

พระสัมมาสัมพุทธรเจ้าของเราทั้งหลายเสด็จอุบัติขึ้นแล้วในโลก ทรงประกาศประโยชน์
เกื้อกูลให้แก่สัตว์โลก แล้วเสด็จดับขันธปรินิพพานไปด้วยอนุภาทิเสสนิพพานธาตุ เหมือนกองไฟ
ที่หมดเชื้อแล้วดับไปฉะนั้น ๕ ครั้นเมื่อองค์พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นองค์โลกนาถ เสด็จดับขันธ
ปรินิพพานแล้ว ต่อมาท่านพระมหากัสสปะจึงพร้อมด้วยภิกษุประมาณ ๕๐๐ องค์ กระทำสังคายนา
พระธรรมวินัยที่สัตตบรรณคูหาทวาร ในเขตกรุงราชคฤห์นั้นนั้นเทียว ท่านพระมหากัสสปเถระอยู่
แล้วด้วยหมู่ภิกษุที่พระเวฬุวันมหาวิหาร ๕

ในกาลนั้น พระเจ้าอชาตศัตรูให้ความสำคัญพระมหากัสสปเถระเหมือนกับพระตถาคตเจ้า
จึงอุปฐากพระเถระพร้อมทั้งพระสงฆ์ด้วยปัจจัย ๔ ๕ ได้ยินว่า ในกาลหนึ่งที่พระมหากัสสปะ
เล็งเห็นอันตรายของพระธาตุ คิดแล้วว่า ก็ถ้าเราจักไม่กระทำการบรรจุพระธาตุ ต่อมาไม่นาน
นั้นเทียว พระธาตุจักอันตรธานไป เอาเถิด เราจักกระทำการบรรจุพระธาตุขององค์พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าไว้ ก็ครั้นเมื่อพระธาตุบรรจุไว้แล้ว พระพุทธรเจ้าทั้งหลายย่อมเป็นอันว่าดำรงอยู่แล้ว ก็แล
ครั้นคิดแล้ว พระเถระจึงคิดว่า การที่เราเข้าไปหาพระเจ้าอชาตศัตรูแล้ว กล่าวเหตุผลที่จะบรรจุ
พระธาตุกับพระเจ้ามหามคธราชก็เหมาะสม ๕ พระเจ้าอชาตศัตรูจึงรับเอาคำของพระเถระด้วยตรัส
ว่า ดีแลพระคุณเจ้าผู้เจริญ จึงตรัสต่อว่า ก็กรณงานส่วนบรรจุพระธาตุจงเป็นหน้าที่ของโยมและ
จักนำพระธาตุที่เหลื่อมมา ๕ พระเถระเรียนว่า มหาบพิตร การนำพระธาตุมาใช้ภาวะของพระองค์
แต่ว่าเป็นภาวะของพวกอาตมภาพ ๕ ดีละ พระคุณเจ้าผู้เจริญ กราบนิมนต์พระคุณเจ้าจงนำพระ
ธาตุมาเถิด โยมจักกระทำการบรรจุพระธาตุ ๕ พระมหากัสสปเถระจึงตั้งบุคคลดูแลพระธาตุแล้วนำ
พระธาตุที่เหลื่อมมา ๕ ชาวเมืองก็ช่วยกันนำพระธาตุไป ๕ อันตรายสำหรับพระธาตุเหล่านั้นไม่มี ๕
ในอนาคตกาล พวกมนุษย์จักฝังพระธาตุไว้ในพระมหาเจดีย์ในมหาวิหาร ลังกาทวีป ๕ เพราะเหตุ
นั้น พระเถระจึงไม่นำพระธาตุมาจากพระนครที่เหลื่อมมาหมด ประดิษฐานพระธาตุไว้ทางทิศปาจีน
เมืองราชคฤห์อธิษฐานแล้วว่า หินที่มีอยู่ในที่นี่จงหายไป พื้นแผ่นดินจงบริสุทธิ์ดุจละอองฉะนั้น ๕
น้ำก็อย่ากระเพื่อมขึ้นข้างบนได้ประดิษฐานไว้แล้ว ๕ ลำดับนั้นพระราชารับสั่งให้มนุษย์ชุดที่ตรง
นั้นแล้ว ให้เอาละอองฝุ่นที่ขูดขึ้นมาแล้วทำเป็นอิฐ จึงถามว่า พระราชารับสั่งให้ทำอะไรในที่นี้ เรา
จะไม่กล่าวว่ามีเจดีย์สำหรับพระมหาสาวก ๕ และย่อมไม่รู้ว่ากำลังทำการบรรจุพระธาตุ ๕ จึง
รับสั่งให้ทำเจดีย์สำหรับพระอัสติมหาสาวกที่เกิดแล้วในประเทศนั้น ณ ที่ลี้กประมาณ ๘๐ ศอก ใน
ภายใต้เอาสัณฐานโลหะปูลาดแล้ว ให้สร้างเรือนที่ทำด้วยโลหะสีแดง มีประมาณเท่ากับภูปาราม
เจดีย์ในที่นั้นแล้ว สั่งให้ทำกระทำเรือนแล้วจึงรับสั่งให้ทำหม้อน้ำและพระสถูปที่ทำด้วยแก่นจันทร์
อย่างละ ๘ อย่าง ๕

ต่อมา ครั้นพระเจ้าอชาตศัตรุบรรจุพระธาตุของพระผู้มีพระภาคเจ้า ใส่เข้าไปในหม้อน้ำ
จันทร์เขียว ๘ อย่างแล้ว จึงใส่หม้อน้ำจันทร์เขียวนั้นลงในหม้อน้ำจันทร์เขียวอื่นอีก ๕ ข้อว่า ในที่
อื่น ได้แก่ ในหม้อน้ำจันทร์เขียว ๘ อย่าง โดยอุบายนั้น กระทำลงไป ในหม้อน้ำจันทร์เขียว ๘
อย่าง รวมกันแล้ว ๕ ใส่ลงแล้วในพระสถูปจันทร์เขียว ๘ อย่าง ๕ ใส่ลงไปแล้วในหม้อน้ำทันตะ ๘

อย่าง ๙ ใส่ลงไปแล้วในสถูปทันตะ ๘ อย่าง ๙ ใส่ลงไปแล้วในหม้อน้ำรัตนะทั้งปวง ๘ อย่าง ๙ ใส่ลงไป
 ไปแล้วในสถูปรัตนะทั้งปวง ๘ อย่าง ๙ ใส่ลงไปแล้วในหม้อน้ำทองคำทั้ง ๘ อย่าง ๙ ใส่ลงไปแล้วใน
 พระสถูปทองคำทั้ง ๘ อย่าง ๙ ใส่ลงไปแล้วในหม้อน้ำเงินทั้ง ๘ อย่าง ๙ ใส่ลงไปแล้วในพระสถูป
 เงินทั้ง ๘ อย่าง ๙ ใส่ลงไปแล้วในหม้อน้ำแก้วมณีทั้ง ๘ อย่าง ๙ ใส่ลงไปแล้วในหม้อน้ำสีแดงทั้ง ๘
 อย่าง ๙ ใส่ลงไปแล้วในพระสถูปสีแดงทั้ง ๘ อย่าง ๙ ใส่ลงไปแล้วในหม้อน้ำแก้วลายทั้ง ๘ อย่าง ๙
 ใส่ลงไปแล้วในพระสถูปหม้อน้ำแก้วลายทั้ง ๘ อย่าง ๙ ใส่ลงไปแล้วในหม้อน้ำแก้วผลึกทั้ง ๘
 อย่าง ๙ พระเจดีย์ทำด้วยแก้วผลึกทั้งหมดโดยรอบ มีขนาดประมาณเท่ากับอุปราสาท ในข้างบนให้
 กระจ่าเป็นเรือนทำด้วยแก้วทั้งหมด ๙ ในเบื้องบนนั้นมีเรือนทำด้วยทองคำ ๙ ในเบื้องบนนั้นมี
 เรือนทำด้วยเงิน ๙ ในเบื้องบนนั้นกระทำเรือนที่ทำด้วยโลหะสีแดง ๙ เกลี่ยทรายลงที่ทำด้วยแก้ว
 ทั้งหมดลงในที่นั้นแล้ว ๙ ได้กระทำอาสนะเหล่านั้นทั้งหมด (คือพระอสีติมหาเถระ พระเจ้า
 สุทโธทนมหาราช พระนางมหามายาเทวี และสหชาติทั้ง ๗) ให้สำเร็จแล้วด้วยทองคำ ๙ ให้กระทำ
 ประทีปทองคำ ๕๐๐ อัน ทำให้เต็มไปด้วยน้ำมันอันมีกลิ่นหอมแล้ว วางผ้าเปลือกไม้ไว้ ณ ที่
 เหล่านั้น ๙ ครั้งนั้น ท่านพระมหากัสสปะอธิษฐานแล้วว่า ดอกไม้จงอย่าเหี่ยวแห้งไป ดวงประทีป
 จงอย่าดับแล้ว จึงสั่งให้เขียนตัวอักษรลงในสุพรรณบัฏ ๙ ในอนาคต อโศกกุมารรับสั่งให้ยกฉัตรขึ้น
 แล้ว จักเป็นพระเจ้าอโศกธรรมราชา และพระองค์จักกระทำพระธาตุให้ปรากฏแพร่หลาย แล้วจึง
 ทรงตั้งพระสุพรรณบัฏไว้ ๙ ลำดับนั้น พระเจ้าชาตศัตรูเห็นอริการคุณแล้ว มีพระหทัยอันฟูขึ้น
 ด้วยปีติ มีศรัทธาอันเจริญขึ้นอยู่ บูชาแล้วด้วยเครื่องประดับทั้งปวง ไหว้แล้วด้วยเบญจางคประ
 ดิษฐ์ จึงลุกขึ้นปิดประตูแล้ว จำเดิมแต่ต้น ออกมาแล้ว จึงปิดโลหทวาร เอากุญแจผูกที่เชือกให้
 มันคงดีแล้ว จึงวางก้อนมณีใหญ่ทับไว้ ณ ที่นั้นนั้นเทียว ๙ ในอนาคต พระราชาผู้ขัดสนถือเอาแก้ว
 มณีนี้แล้ว จึงกระทำการสักการะพระธาตุ ดังนี้แล้ว จึงรับสั่งให้จารึกอักษรแล้วตั้งไว้ ๙ ครั้งนั้น
 ท้าวสักกเทวราช เรียกท้าววิสุกรรมมาเพื่อรักษาพระธาตุแล้ว จึงส่งไปด้วยคำว่า พ่อวิสุกรรม
 พระเจ้าชาตศัตรูกระทำการบรรจุพระธาตุเสร็จแล้ว ๙ พ่อคุณจงมีหน้าที่รักษาพระธาตุ ณ สถานที่
 นั้น ๙ ท้าววิสุกรรมมาแล้ว จึงประกอบการรำยพลี ถือเอาพระขรรค์มีสีดุงแก้วผลึก เวียนไปมา
 โดยเร็วเชื่อกับด้วยลมในบริเวณพระธาตุนั้น ผูกไว้แล้วด้วยมานอันหนึ่ง ไปแล้วผู้ที่ของตานั้น
 เทียว แล้วจึงกระทำการล้อมด้วยศิลา โดยอาการดุจที่อยู่ด้วยฝาโดยรอบ เอาศิลาอันหนึ่งปิด
 ข้างบนไว้ เกลี่ยฝุ่นลงมาแล้ว ปรับพื้นดินให้เสมอกันแล้ว จึงประดิษฐานพระสถูปอันทำแล้วด้วย
 หินไว้ ณ เบื้องบนแห่งพระธาตุนั้น ๙ เมื่อการบรรจุพระธาตุเสร็จแล้วอย่างนี้ ท่านพระมหากัสสปะ
 อยู่ในพระเวฬุวนารามนั้นนั้นเทียว ปล่อยกาลให้ล่วงไปแล้ว ๙

ข้อความข้างต้นเกี่ยวข้องกับการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ จากนั้นไปจนจบเรื่องเป็น
 อันเดียวกันกับฉบับหอสมุดแห่งชาติ ท้าวาสุกี กรุงเทพฯ

๘. รูปแบบการประพันธ์

๘.๑ คงรูปแบบคำประพันธ์

การคงรูปแบบคำประพันธ์ คือ การตัดข้อความจากคัมภีร์นั้น ๆ โดยตรง ไม่มีการตัดทอน หรือเพิ่มเติมข้อความใด ๆ ให้ผิดไปจากต้นฉบับเดิม เช่น

สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจาติ	ยทา ปญฺญา ยปฺสฺสติ
อถ นิพฺพินฺหติ ทฺกุเช	เอส มคฺโค วิสฺสุทฺธิยา ฯ
สพฺเพ สงฺขารา ทฺกุชาติ	ยทา ปญฺญา ยปฺสฺสติ
อถ นิพฺพินฺหติ ทฺกุเช	เอส มคฺโค วิสฺสุทฺธิยา ฯ
สพฺเพ สงฺขารา อนตฺตาติ	ยทา ปญฺญา ยปฺสฺสติ
อถ นิพฺพินฺหติ ทฺกุเช	เอส มคฺโค วิสฺสุทฺธิยา ฯ

แปลว่า

เมื่อใดบุคคลเห็นด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง เมื่อนั้นเขาย่อมหน่ายในทุกข์ นั่นคือทางแห่งวิสุทธิ ฯ เมื่อใดบุคคลเห็นด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ เมื่อนั้น เขาย่อมหน่ายในทุกข์ นั่นคือทางแห่งวิสุทธิ ฯ เมื่อใดบุคคล เห็นด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งปวงเป็นอนัตตา เมื่อนั้น เขาย่อมหน่ายในทุกข์ นั่นคือทางแห่งวิสุทธิ ฯ

สุตฺตฺโรทฺถน. ๒-๔

๘.๒ เปลี่ยนรูปแบบคำประพันธ์

การเปลี่ยนรูปแบบคำประพันธ์ คือ การนำเนื้อเรื่องมาจากคัมภีร์นั้น ๆ แล้วนำมาเรียบเรียงใหม่หรือเสริมข้อความเข้าไปอีก เช่น^๑

เย คหฺภูจฺา พฺหุ ปุญฺญํ	กโรนฺตา มนุสฺสโลเก
สีลวนฺตา อฺปาสกา	ธมฺเมท ทารํ โปเสนฺติ
เต นมฺมสฺสามิ มาตฺลิ	อริยา ปสฺสฺสนฺติ ฯ

แปลว่า

คฤหัสถ์เหล่าใดสร้างบุญมากเป็นผู้มีศีล ในมนุษย์โลก เป็นอุบาสกผู้มีศีล เลี้ยงทาระอยู่โดยธรรม มาตลี เราย่อมมอบน้อมคฤหัสถ์เหล่านั้น พระอริยะบุคคลย่อมสรรเสริญในโลกนี้ ฯ

มหากจฺจายน. ๖๐

^๑ มหากจฺจายน. คาทถาที่ ๑๓, ๗๒, ๗๗ อญฺญา. ๑, ๒, ๓ สาริปฺุตต. ๑-๖ มหาโมคฺ. ๑-๔ พาทฺิย. ๑
สุตฺตฺโรทฺถน. ๑-๔, ๖-๗ สานฺ. ๑-๑๒ มหาปชา. ๑-๑๘๗ ทพฺพ. ๑-๔.

^๒ ขุ.ธ. ๒๔/๒๗๗/๖๔

^๓ มหากจฺจายน. ๘-๑๒, ๑๔-๑๘, ๑๘-๒๔, ๗๓-๗๔, ๗๕-๗๖ มหากสฺสฺป. ๒-๔

แต่ในพระไตรปิฎก ประพันธ์เป็น

เย คหจจา ปุณณกร
ธมฺเมน ทารุ โปเสนฺติ

สีลนุโต อุปาสกา
เต นมสฺสามิ มาตลิ ฯ

แปลว่า

มาตลิ คฤหัสถ์เหล่าใดกระทำความดี เป็นอุบาสก มีศีลเลียงดูภริยา
โดยชอบธรรม เรานอบน้อมคฤหัสถ์เหล่านั้น ฯ

๘.๓ ประพันธ์ขึ้นใหม่

การประพันธ์ขึ้นใหม่ที่เป็นรูปคาถา มีเฉพาะเรื่องการนิพพานของพระมหากัจจายนะ มหา
วิเชยยเศรษฐี และการนิพพานของพระกุนทลติสสะและพระพยัคฆเถระ เช่น

มาตา ปิตา ทิสสปุพฺพา
ฌาติวคฺคา ปจฺจิมมา ทิสสา
ทาสกมฺมกโร เหฏฺฐา

อาจารย์ ทกฺขิณา ทิสสา
ภริยา ปุตฺตา จ อุตฺตรา
อุทฺธํ สมณพฺรหฺมณาติ ฯ

แปลว่า

มารดาและบิดา เป็นทิศเบื้องหน้า อาจารย์เป็นทิศเบื้องขวา
หมู่ญาติเป็นทิศเบื้องหลัง ภริยาและบุตร เป็นทิศเบื้องสูง ทาส
และกรรมกร เป็นทิศเบื้องต่ำ สมณพราหมณ์เป็นทิศเบื้องบน ฯ

มหากัจจายน. ๕๒

คัมภีร์สาวกนิพพานมีรูปแบบการประพันธ์หลักอยู่ ๒ แบบ คือ คงรูปแบบการประพันธ์
และประพันธ์ขึ้นใหม่ เรื่องที่มีการประพันธ์ขึ้นใหม่ คือการนิพพานของพระมหากัจจายนะ
การนิพพานของพระมหากัสสปะ มหาวิเชยเศรษฐี และการนิพพานของพระกุนทลติสสะและพระ
พยัคฆเถระ ส่วนเรื่อง ๆ อื่นนอกจากนี้จะคงรูปแบบการประพันธ์ที่นำมาจากพระไตรปิฎกหรือ
ปกรณ์อื่น ๆ ทั้งหมด

๘. การอ้างอิงหลักฐาน

การอ้างอิงหลักฐานของคัมภีร์สาวกนิพพาน ไม่อยู่ในแนวเดียวกัน เมื่อพิจารณาจากทุก ๆ
ตอนแล้ว บางตอนอ้างอิงที่มากและบางตอนไม่อ้างอิงที่มาก แต่มีลักษณะการอ้างอิง ดังนี้

๑. ส. ๑๕ / ๓๙๐ / ๓๔๔

๒. มหากัจจายน. ๑-๗, ๒๕-๖๐, ๖๒-๗๑, ๗๘, ๗๙ ปุณณ ๑-๑๐ กุนทล. ๑-๒, ๕-๖ สุทฺโธทน ๕.

๙.๑ การอ้างแบบระบุชั้นคัมภีร์

คัมภีร์สาวกนิพพานที่คัดลอกมาจากพระไตรปิฎก มีอ้างแบบระบุชั้นคัมภีร์อยู่หลายตอน หลังข้อความที่ยกมาแล้ว เช่น

อิทมโวจ ภควา อตตมโน จายสุมา อานนุโท ภควโต ภาสิตํ อภินนุทติ ฯ
 สารีปุตตปรินิพพานทีกัม จุนทสูตต์ ฯ

แปลว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสพระดำรัสแล้ว ท่านพระอานนทก็เป็นผู้พอใจ ย่อม
 บันเทิงภษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯ จุนทสูตแสดงการปรินิพพานของพระสารีบุตร ฯ

สารีปุตต.

๙.๒ การอ้างระบุชื่อคัมภีร์

มีบางตอนของเรื่องที่ยกมาจากพระไตรปิฎก โดยอ้างระบุชื่อคัมภีร์ เช่น

เตน วุตตํ อปทานเ

เอกทา โลกปชโชโต

เวสาลียํ มหาวเน

กุฎาคารเสสุ สาลาย

วสเต นรสารถิ ฯ

แปลว่า ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงได้กล่าวไว้ในคัมภีร์อปทานว่า

ในกาลครั้งหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นประทีปส่องโลกให้สว่าง

ผู้เป็นสารถิของนระประทับอยู่ ณ กุฎาคารศาลาปามหาวันใกล้พระ

นครเวสาลี ฯ

ทพฺพ.

๙.๓ การอ้างแบบ ยถาห

การอ้างแบบ ยถาห มี ๒ ประเภท คือ

๙.๓.๑ การอ้างอิงแบบ ยถาห ที่เป็นพระพุทธรพจน์ เช่น

โย หิ ฐมมํ ปสฺสตี โส ภควนฺตํ ปสฺสตี นาม ฯ ยถาห โย โข วกฺกฺลึ ฐมมํ ปสฺสตี
 โส มํ ปสฺสตีติอาทึ ฯ

แปลว่า จริงอยู่ ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯ เหมือนที่ตรัสไว้ว่า
 ดูก่อนวักกลี ผู้ใดแลเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นตถาคต เป็นต้น ฯ

มหาปชา.

๙.๓.๒ การอ้างอิงแบบ ยถา ที่ไม่เป็นพระพุทธรูป แต่เป็นคำพูดของพระเถระในสมัยพุทธกาล เช่น

ยถา

นาภิกงฺขามิ มรณํ นาภิกงฺขามิ ชีวิตํ
กาลณฺจ ปฏิกงฺขามิ นิพฺพิสฺสํ ภตฺโก ยถาติ ๕

แปลว่า อย่างที่ท่าน (พระทัฬหฬลบุตร) กล่าวไว้ว่า
เราไม่หวังความตาย ไม่หวังความเป็นอยู่ แต่หวังเวลา
เหมือนกับคนรับจ้าง คาดหวังค่าจ้างอยู่ ฉะนั้น ๕

ทพพ. ๔

๙.๔ การอ้างอิงแบบ เตนาห

การอ้างอิงแบบ เตนาห มีความแตกต่างจาก เตนาหุ^๖ เตน วุตฺตํ, เตนเถตฺ วุจฺจติ เพราะเตนาห เป็นการอ้างอิงถึงข้อความที่มาจากพระไตรปิฎก เช่น
เตนาห โสภปริเทวานํ สมตฺติกฺกมายาติ ๕
แปลว่า เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เพื่อก้าวล่วงความเศร้าโศกและความคร่ำครวญ ๕

สาริปุตฺต.

๙. ๕ การอ้างอิงโดยใช้คำว่า ปาฬิ หรือ ปาลี

การอ้างอิงโดยใช้คำว่า ปาฬิ หรือ ปาลี เป็นการอ้างที่ระบุถึงพระไตรปิฎกโดยตรง เช่น เอกนิปาตงฺคฺคฺตฺเร เถรปาฬิยํ ตติยวคฺเค อฏฺฐมํ พาฬิยสฺสุตฺตํ ๕
แปลว่า พาฬิยสูตรที่ ๘ ในตติยวรรค ในเถรปาฬิ ในเอกนิบาต อังคฺตฺตฺรนิกาเย ๕

พาฬิย.

วิตฺถารโต ปเนตฺ วตฺถุ ปาฬิยํ อาคตเมว ๕

แปลว่า ส่วนความข้อนี้โดยพิสดารในเรื่องนั้นมาในพระปาฬิทั้งนั้น ๕

มหาปชา.

๙. ๖ การอ้างอิงแบบใช้คำแทนชื่ออาจารย์บางท่านแบบไม่ระบุชื่อ

๖.เถร. ๒๖/๒๙๕/๒๙๕

๖.เตนาหุ เป็นการอ้างอิงถึงข้อความที่มาจากอรรถกถา

การอ้างถึงด้วยคำว่า อปเร หรือ เกจิ ได้สรุปจาก สุภาพรรณ ณ บางช้างว่า “คำว่า เกจิ และ อปเร ที่ใช้แทนชื่อในอรรถกถานั้น หมายถึง ความคิดของพระภิกษุสงฆ์ ๓ กลุ่ม คือ สารสมาสอาจารย์ อกยคีรีวิหาร และ อุตตริวิหารวาสี อาจสันนิษฐานได้ว่าอาจารย์ทั้ง ๓ กลุ่มนี้อยู่ในสายเดียวกัน เป็นสำนวนการแต่งของพระพุทธโฆสะ ที่ไม่ระบุโดยตรงจะใช้คำว่า เกจิ หรือ อปเร แทน จะต่างจากพระธรรมปาละที่กล่าวนำชื่อเหล่านี้มาเปิดเผยอย่างชัดเจนเช่นใช้ประโยคว่า อปเรติ สารสมาสาจริยา เป็นต้น”

การอ้างแบบใช้คำแทนชื่ออาจารย์บางท่านหรือบางกลุ่ม โดยไม่ระบุชื่อให้ชัดเจน ในคัมภีร์สาวกนิพพานใช้ เกจิ อ้างอิง เช่น

เกจิ ปนาหุ น ตาว เถโร ชิณฺโณ น จ คีลาโน ปรีนิพพานาย จ สตุถาริ อปาจุจติ ตตฺถิทิ การณิ เมตฺตยิภุมชกา ภิกขุ ปุพฺเพ ม อมฺูลเกน ปาราชิเกน อนฺุทฺธเสสฺสุ ตสฺมิ อธิกรณ วุปฺสนฺเตปิ อุกุโกสนฺฺติเยว ฯ

แปลว่า แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า พระเถระยังไม่แก่และยังไม่ป่วยใช้ก่อน ท่านทูลลาพระบรมศาสดาเพื่อปรีนิพพาน ในข้อนั้น มีเหตุคือภิกษุพวกเมตติยะและภุมมชกะ เมื่อก่อนได้พากันโจทก์เราด้วยอาบัติปาราชิกไม่มีมูล แม้เมื่ออธิกรณ์นั้นสงบไป ก็ยังค้างอยู่นั้นเทียว ฯ ฝ่ายปฤชชนพวกอื่นเชื่อพวกภิกษุนั้น จึงไม่มีความเคารพและดูหมิ่นเรา ฯ

ทพพ.

๑๐.วิธีการดำเนินเรื่อง

๑๐.๑ การขึ้นต้นเรื่อง

๑๐.๑.๑ ขึ้นต้นด้วยสำนวนพระสูตร เป็นการขึ้นต้นเรื่องด้วยโดยผู้แต่งเป็นผู้เล่าเอง การขึ้นต้นเรื่องลักษณะนี้ เป็นการเสนอบทนาของนิทานในอังคุตตรนิกาย ที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า พระองค์ทรงสอนธรรมให้แก่บุคคลหรือกลุ่มชนต่าง ๆ เพราะมีเหตุหรือที่มา เช่น มีบุคคลใดบุคคลหนึ่งกราบทูลถามปัญหาธรรมกับพระองค์เป็นต้น ในการสังคายนาครั้งที่ ๑ พระเถระานุเถระได้เห็นถึงความสำคัญของนิทาน-เหตุที่มาของพระสูตรแต่ละเรื่องว่าเป็นส่วนสำคัญที่ผู้ศึกษาควรรู้ เพราะจะช่วยให้เข้าใจเนื้อหาของพระสูตรดียิ่งขึ้น ฉะนั้นแทนที่จะบันทึกแต่พุทธวจนะล้วน ๆ ก็จัดให้มีบทนำแสดงที่มาของเรื่องที่สอนนั้นเสียก่อน” ด้วยประโยคบาลีว่า “เอวมฺเม สุตฺ” เช่น

เอวมฺเม สุตฺ เอกิ สมยฺ อายสฺมา พกฺกุโล ราชคเเท วิหริติ เวพฺุวนเ กณฺุทกนิวาเป ฯ

ดูรายละเอียดใน รศ.ดร.สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖), หน้า ๒๗๒.

“สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีที่แต่งในอินเดียและลังกา, (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖), หน้า ๓๑๖.

แปลว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ ในสมัยหนึ่งท่านพระพักกุลเถระอยู่ที่พระวิหารเวฬุวัน อันเคยเป็นสถานที่พระราชทานเหยื่อแก่กระแต เขตกรุงราชคฤห์ ฯ

พุกุล.

การขึ้นต้นเรื่องด้วยสำนวนพระสูตร มีปรากฏในเรื่องการนิพพานของพระอัญญา โภณฑัญญะ การนิพพานของพระปุลณณะ การนิพพานของพระสารีบุตร การนิพพานของพระพาหิย ทารุจิริยะ และการนิพพานของพระทัฬหฬลบุตร

๑๐.๑.๒ ขึ้นต้นด้วยบทถวายนมัสการเพียงสั้น ๆ ว่า นโม ตสฺสสตฺถุ หรือ นโม พุทฺธาย โดยบูรพาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์มักเริ่มต้นด้วยการนอบน้อมพระบรมศาสดา หรือเทพเจ้าที่ตนเคารพนับถือ พุทธศาสนิกชนจะนอบน้อมพระรัตนตรัยหรือพระพุทธเจ้าผู้เป็นประธานของพระรัตนตรัย ทั้งนี้เพราะว่าผู้ที่เคารพนับถือพระพุทธเจ้าก็ย่อมเคารพนับถือพระธรรม และพระสงฆ์อีกด้วย จึงนับได้ว่าคัมภีร์นี้ได้กล่าวนอบน้อมพระพุทธเจ้าโดยตรง และก็ได้นอบน้อมพระธรรมและพระสงฆ์โดยอ้อม สำนวนเช่นนี้เรียกว่า “อวินาภาวนัย” นัยที่ไม่แยกจากกัน^{๒๐}

การขึ้นต้นด้วยการตั้ง นโม ตสฺสสตฺถุ นี้เป็นการแต่งเพื่อถวายเป็นพุทธบูชา เช่น

นโม ตสฺสสตฺถุ ฯ โย ทณฺเฑน อทณฺเฑสุติ อิมํ ฐมฺมเทสนํ สตุถา เวฬุเน วิหรนฺโต มหาโมคคัลลานเถรํ อารพฺภ กเถสิ ฯ

แปลว่า ขอความนอบน้อม จงมีแด่พระบรมศาสดาพระองค์นั้น ฯ พระบรมศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ในพระเวฬุวัน ทรงปรารภพระมหาโมคคัลลานเถระ ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า โย ทณฺเฑน อทณฺเฑสุ เป็นต้น ฯ

มหาโมค.

๑๐.๑.๓ ขึ้นต้นเรื่องด้วยคำประพันธ์ประเภทปัทยะ (ร้อยกรอง) เฉพาะเรื่อง การนิพพานของพระนางมหาปชาบดีโคตมีนี้ ผู้แต่งยกกระทู้ภาษิตที่เป็นถรีคาถาในพระไตรปิฎก ขึ้นมาเป็นบทนำในการเขียนประวัติ (ก่อนที่จะเป็นข้อความในอรรถกถาต่อไป) ดังนี้

พุทฺธ วิร นโม ตฺยตฺถุ	สพฺพสตฺตานมุตฺตม
โย มํ ทุกฺขา ปโมเจสิ	อญฺญํ จ พุกํ ชนํ ฯ
สพฺพทุกฺโข ปริณฺฆาตํ	เหตุตณฺหา วิโสสิตา
ภาวิตฺถจฺจคิโก มคฺโค	นิโรโร สุสิโต มยา ฯ
มาตา ปุตฺโต ปิตา ภาตา	อญฺยกา จ ปุเร อหุ
ยถากุจฺจํ อชานนฺติ	สํสริหํ อนิพฺพิสํ ฯ
ทิกฺกุโร หิ เม โส ภควา	อนฺติโมยํ สมฺมุสฺสโย

^{๒๐} พระคันธสาราภิวังศ, วุฒโตทยมัญชรี ศึกษาเปรียบเทียบจันท์ลักษณะโบลี (นครปฐม : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส, ๒๕๔๔), หน้า ๒.

วิกิโกณชาติสัสาโร	นตถิ ทานิ ปุณพุกโว ๗
อารทฐวิริเย ปหิตตเต	นิจจํ ทพฺพปรุกกเม
สมตเต สาวเก ปสฺส	เอสา พุทฺธาน วนฺทนา ๗
พหุหนํ วต อตถาย	มายา ชนฺธิ โคตมํ
พฺยาธิมรณตฺนุหนานํ	ทฺกฺขชฺชนฺธํ พฺยปฺนาหฺทิ ๗

แปลว่า

ข้าแต่พระพุทธเจ้า ผู้แก้สล้า ผู้สูงสุดกว่าสัตว์ทั้งปวง หม่อมฉันขอ
 นอบน้อมแต่พระองค์ ผู้ทรงช่วยปลดเปลื้องหม่อมฉัน และชนอื่นเป็น
 อันมากให้พ้นจากทุกข์ หม่อมฉันกำหนดรู้ทุกข์ทั้งปวงแล้ว เผาตัดหนา
 อันเป็นเหตุแห่งทุกข์ ให้เหือดแห้งแล้ว ได้เจริญมรรค อันประกอบด้วย
 องค์ ๘ ได้บรรลุนิโรธแล้ว ๗ ชนทั้งหลายผู้เป็นมารดา เป็นบุตร เป็น
 ธิดา เป็นพี่ เป็นน้อง เป็นปู่ย่าตายายกันมาแต่ในชาติก่อน ๆ หม่อม
 ฉันไม่รู้ตามความเป็นจริง ไม่พบที่พึ่ง จึงท่องเที่ยวไป ๗ ก็หม่อมฉันได้
 พบกับพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นแล้ว อัดภาพนี้เป็นอัดภาพ
 สดุดท้าย ชาติสงสารสิ้นไปแล้ว บัดนี้ภพใหม่มีได้มีแล้ว ๗ ขอโปรด
 ทอดพระเนตรพระสาวกทั้งหลาย ผู้ปรารถนาความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยว
 มีความบากบั่น มั่นคงเป็นนิตย์มีความพร้อมเพรียงกัน การกระทำ
 โลภุตรธรรมให้ประจักษ์แก่ตนอย่างนี้ เป็นการถวายบังคมต่อ
 พระพุทธเจ้าทั้งหลาย พระนางเจ้ามหายาเทวีได้ประสูติพระโคตม
 เพื่อประโยชน์แก่ชนเป็นอันมากหนอ ๗ พระองค์ได้ทรงบรรเทาอง
 ทุกข์ของหมู่ชน ผู้ถูกพยาธิและมรณะทมิฬแทงแล้ว ๗

มหาปชา.๑-๖

๑๐.๑.๔ ขึ้นต้นด้วยยกบทพุทธภาษิตก่อนเล่าเรื่อง เช่น

อิทํ ปุเรติ อิมํ ฌมฺมเทสนํ สตฺถา เขตฺวเน วิหรนฺโต สานฺุ นาม สามเณรํ อารพฺก
 กเถสิ ๗

แปลว่า พระบรมศาสดา เมื่อเสด็จประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภสามเณรชื่อว่าสา
 ณะตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า อิทํ ปุเร จิตฺตมจฺจาริกํ เป็นต้น ๗

สาณะ.

๑๐.๑.๕ ขึ้นต้นเหมือนการเล่านิทาน เช่น

เอกสมิํ กิร สมเย เอโก มหาเถโร พุรฺหมปฺตฺโต นาม สีลสมาธิปญฺญาเย สมฺนฺนาโค
 เหมภฺภูมिํ นาม นครํ อุปนิสฺสาย ปชฺชฺชิลิตปพฺพเต สุนฺทรวนาวาเส วิหรนฺโต ฌมฺมครุโก
 กลฺยาณธมฺโม มหาสาวโก อสีติมหาเถเรสุ ปากโฏเฐว มนุสฺสเสหิ ปุชฺชิตฺโต มหาสาวกานํ

สกุการี อธิคโต สพุพสิทฺธิ มหาปณฺโณ อิทฺธิพลธโร สพุพสฺตดานํ ทยาย สมปนฺโน อภิรุโป สพุพณฺณพุทฺธํ จเปตฺวา อณฺโณ เถเรน สทิสฺโส นาม นคติ ฯ

แปลว่า ดังได้สดับมา ในสมัยหนึ่ง มีพระมหาเถระรูปหนึ่งชื่อว่าพรหมบุตร ผู้ประกอบด้วยศีลสมาธิและปัญญา เข้าไปอาศัยพระนครชื่อว่าเหมภุมิ อยู่ในอาวาสชื่อว่าสุนทรวัน ใกล้ภูเขาชื่อว่าปัทมชลิตะ เป็นพระมหาสาวกผู้หนักในธรรม มีธรรมอันงาม เป็นผู้ปรากฏดีแล้วในหมู่ มหาสาวก ๘๐ รูป อันทวยเทพและหมู่มนุษย์บูชาแล้ว ได้รับสักการะของมหาสาวก แต่เป็นผู้สำเร็จ กิจทุกอย่าง มีปัญญามาก เป็นผู้ทรงกำลังแห่งฤทธิ์ ถึงพร้อมด้วยความเอ็นดูต่อสรรพสัตว์ มีรูป งาม เว้นองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสีย พระเถระรูปที่เหมือนกับพระเถระรูปนี้ย่อมไม่มี ฯ

มหากัจจายน.

๑๐.๒ การเล่าเรื่อง

๑๐.๒.๑ การนิพพานของพระมหากัจจายนะ กล่าวถึงการตรวจดูอายุสังขาร แล้วจึงพร้อม ภิกษุไปกราบทูลลาพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วลาพวกนินิตและพวกอุบาสก แนะนำถึงบุคคลที่ว่ นอนสอนยากคือสัมพลอุบาสก แล้วสอนธรรมะตลอดเรื่อง เช่น เรื่องสังขารตามกฎไตรลักษณ์ ศีล ๕ ทิศ ๖ นิพพาน ตอนท้ายเรื่องกล่าวถึงการจัดงานศพท่าน

๑๐.๒.๒ การนิพพานของพระอัญญาโกณฑัญญะ ตอนพระอัญญาโกณฑัญญะเข้าเฝ้าพระ ผู้มีพระภาคเจ้าแล้วประกาศชื่อตนเอง และบอกเหตุการณ์ได้ข้อนี้ แล้วเล่าเรื่องก่อนเข้าสู่ นิพพาน แล้วเล่าเรื่องอดีตชาติแทรก จึงกล่าวตอนที่ท่านตรวจอายุสังขาร ไปทูลลาพระผู้มีพระภาคเจ้าเข้าสู่ นิพพาน

๑๐.๒.๓ การนิพพานของพระมหากัสสปะ ตอนที่พิจารณาอายุสังขารแล้วสอนธรรมะเรื่อง อนิจจลักษณะ พยากรณ์ให้ลูกศิษย์ฟังเรื่องกุกกุฏสัมปตบรรพต แล้วจึงไปทูลลาพระเจ้าอชาตศัตรู ก่อนเข้าสู่นิพพานได้อธิษฐานไม่ให้รูปเทียนดอกไม้และสรีระเหยวแห้ง จนกว่าจะถึงยุคที่เกิด มิคสัญญีอันเป็นยุคสุดท้ายของโลก แล้วกล่าวถึงเขตทิศะทางด้านธุดงค์ควัตร ๑๓ ข้อ แล้วแทรก เรื่องที่พระเจ้าอชาตศัตรูเข้าไปถวายสักการะที่ภูเขา ๓ ลูก มีการจัดพิธีศพกันอย่างยิ่งใหญ่ ก่อนสรุปเรื่องตอนท้ายว่าสรีระของท่านอยู่จนกว่าพระศรีอริยเมตไตรย์จักอุบัติในโลก จักได้รับ ฌาปนกิจบนฝ่าพระหัตถ์ของพระศรีอริยเมตไตรย์

๑๐.๒.๔ การนิพพานของพระปุณณะ กล่าวถึงที่มาของเรื่องก่อน แล้วกล่าวประวัติ ครอบครัว เหตุการณ์ที่บันดาลใจให้บวช เพราะเห็นหมู่คนไปปฏิบัติธรรมรักษาศีลอุโบสถ จึงได้ เรียนกัมมัฏฐานจากพระบรมศาสดา เรื่องอายตนะภายในและอายตนะภายนอก จนได้บรรลุพระ อรหัตและได้ไปช่วยน้องชายขณะเรืออปางกลางทะเล แทรกเรื่องพระบรมศาสดากับอานนท์ เสด็จไปแสดงบทธเจดีย์ที่ฝั่งน้ำนิมมทานที

๑๐.๒.๕ วิไชยเศรษฐี กล่าวประวัติผัวเมียที่ภริยาเห็นสามีของตนตายก็เสียใจ ที่ต้องการ สะท้อนหลักธรรมว่าจะต้องพลัดพรากกันเป็นธรรมดา ต่อมาพระบรมศาสดาเสด็จไปอนุเคราะห์ ตรีสถามเหตุที่นางร้องไห้ แล้วตรัสสมณธรรมให้ฟัง จนได้บำเพ็ญบุญกิริยาวัตถุ ๓ นางจึงบรรลุ

โสดาปัตติผลและอริชฌานบุญบารมีให้จนสามิพ้นจากอัตถภาพเปรต ได้มาแสดงตนให้ภริยาเห็นว่าเกิดจากนางบำเพ็ญความดีให้

๑๐.๒.๖ การนิพพานของพระสารีบุตร เล่าเหตุการณ์การเข้าสู่นิพพานของพระสารีบุตร เป็นเหตุให้พระจุนทะเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า แล้วพระพุทธเจ้าก็ตรัสธรรมะให้ฟัง ก่อนขยายความเรื่องการเข้าสู่นิพพานของพระสารีบุตร ที่ปรารถนาเหตุการณ์นิพพานของตนเอง แล้วจึงไปทูลอำลาพระพุทธเจ้า แล้วแสดงฤทธิ์ถวายพระพุทธเจ้า หมูเหล่าเทวดาได้บันดาลเกิดเหตุอัศจรรย์หวั่นไหว กล่าวย่อนอดีตชาติถวายพระพุทธรองค์ และสอนไม่ให้ศิษย์ประมาทในเรื่องสังขาร พระสารีบุตรจึงกลับบ้านพร้อมภิกษุ ๕๐๐ องค์ มีท้าวมหาพรหมและเหล่าเทพยดา มาปรนนิบัติ เมื่อแสดงธรรมให้มารดาฟังจบ มารดาก็บรรลุนิพพานแล้วพระสารีบุตรก็ดับสังขารเข้าสู่นิพพาน ท้าวสักกะเรียกวิสุกรรมมาจัดงานศพท่าน มีเรื่องแทรกเกี่ยวกับศรัทธาด้วยจิตใจที่บริสุทธิ์จากการร่วมบุญ

๑๐.๒.๗ การนิพพานของพระมหาโมคคัลลานะ กล่าวเหตุการณ์ก่อนนิพพานที่พวกเดียรถีย์ปองร้ายวางแผนฆ่าพระมหาโมคคัลลานะเถระ แล้วสรุปเหตุผลที่ยอมให้โจรฆ่ามาตกรรมจนแหลกละเอียด แต่พระมหาโมคคัลลานะก็ประสานร่างเข้าทูลลาพระบรมศาสดาเข้าสู่นิพพาน ทำให้ภิกษุกล่าวโจทก์กันว่าทำไมพระอรหันต์ต้องถูกฆาตยา พระพุทธเจ้าจึงตรัสอดีตชาติในปางก่อนแล้วสรุปเรื่องโทษของการประทุษร้ายต่อบุคคลที่ไม่ประทุษร้ายเรา

๑๐.๒.๘ การนิพพานของพระพักุลละ ตอนที่อเจลกัสสปะถามปัญหาเรื่องส่วนตัวของพระพักุลละจนเป็นเหตุให้อเจลกัสสปะเสื่อมใสในวัตรปฏิบัติและคำตอบของท่าน จึงได้บวชและบรรลุพระอรหันต์ แล้วกล่าวถึงตอนที่พระพักุลละนั่งเข้าสู่นิพพานท่ามกลางสงฆ์ ก่อนกล่าวเรื่องย้อนหลังถึงตอนที่บวชจนถึงวันที่บวชอายุ ๙๐ ปี ฟังธรรมอยู่ ๗ วัน วันที่ ๘ บรรลุพระอรหันต์ แล้วยกตัวอย่างเรื่องคุณสมบัติส่วนตัวที่ทำให้ร้ายวย ยกนิโครธเถระสมัยพระเจ้าอโศกเปรียบเทียบให้ฟัง แล้วกล่าวถึงคุณลักษณะที่ไม่เจ็บป่วยของพระพักุลละ

๑๐.๒.๙ การนิพพานของพระพาหิยะทาร์จิริยะ ตอนตั้งเอดท์คคะแล้วก็กล่าวประวัติย่อ ๆ ก่อนกล่าวย้อนอดีตชาติในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตระ แล้วเล่าประวัติก่อนพบพระพุทธเจ้า จนได้ฟังธรรมแล้วบรรลุพระอรหันต์ จากนั้นก็เล่าเหตุการณ์ก่อนเข้านิพพานและอดีตกรรมที่สร้างไว้แต่อดีตชาติ

๑๐.๒.๑๐ การนิพพานของพระเจ้าอโศก ตอนพระเจ้าอโศกสวรรคตแล้วเกิดเป็นนอชกรเปรต ต่อมาพระเจ้าอโศกได้กลับชาติมาเกิดเป็นพระกุนทลติสสะ ฝ่ายพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะที่อยู่ในอดีตเคยเป็นสหายกันมาก่อน กลับชาติมาเกิดเป็นพระพยัคฆะเถระแล้วบรรลุพระอรหันต์ทั้งสองท่าน ต่อมาจึงแสดงการเข้าสู่นิพพานของพระกุนทลติสสะ

๑๐.๒.๑๑ การนิพพานของพระเจ้าสุทโธทนมหาราช เล่าถึงการประชวรของพระเจ้าสุทโธทนมหาราชที่เป็นเหตุให้พระพุทธเสด็จเยี่ยมและรับทุกข์ให้ แล้วแสดงธรรมให้ฟังจนพระพุทธบิดาบรรลุพระอรหันต์ แล้วจึงตรัสเตือนสติภิกษุไม่ให้ประมาทและให้ถือกฎไตรลักษณ์ ต่อมาพระบรมศาสดาตรัสอนุโมทนาเรื่องทักษิณาทาน มีเรื่องแทรกคือภายหลังพระเจ้าสุทโธทนมหาราชนิพพานแล้ว พระนางมหาปชาบดีโคตมีทูลขอบวชเป็นภิกษุณีในพระพุทธศาสนา เป็นเหตุให้พระพุทธรองค์ประทานอนุญาตครุธรรม ๘ ประการ

๑๐.๒.๑๒ การนิพพานของพระสาณุก ตอนพระสาณุกยังบวชเป็นสามเณรอยู่ต่อมาภายหลังได้เกิดกระแสนอยากลาสิกขา นางยักษิณีขวางทางเข้าสิงสามเณรเพื่อไม่ให้สึก มารดาแสดงโทษในการลาสิกขาให้ฟัง สามเณรเชื่อฟังและอยู่เพศบรรพชิตต่อ แล้วอุปสมบทจนบรรลุพระอรหัต แล้วมีการสรุปธรรมะว่าด้วยเรื่องจิตให้ฟัง กล่าวประวัติการเข้าสู่निพพานอย่างสั้น ๆ ของพระสาณุก

๑๐.๒.๑๓ การนิพพานของพระนางมหาปชาบดีโคตมีภิกษุณี ตอนกล่าวบรรลุกรรมของพระนางก่อนจะเล่าประวัติเพียงย่อ ๆ แล้ว ก่อนที่จะเข้าสู่เนื้อหาของเรื่องโดยกล่าวถึงพระนางมหาปชาบดีโคตมีที่ได้พิจารณาตรวจดูอายุสังขารแล้ว จึงรู้ว่าอายุสังขารกำลังจะสิ้น จึงเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมกับภิกษุ ๕๐๐ องค์ โดยยกคัมภีร์อุปทานขึ้นกล่าวอ้างเรื่องตั้งแต่ตอนที่นางเข้าพบพระผู้มีพระภาคเจ้าก่อนทูลอำลาเข้าสู่นิพพาน

๑๐.๒.๑๔ การนิพพานของพระทัฬหฬลบุตรเถระ ตอนพระทัฬหฬลบุตรทูลลาพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วจึงเข้าสมาธิเตโชธาตุกลางหาวแล้วเข้าสู่นิพพาน จึงกล่าวย้อนถึงอดีตชาติของท่านสมัยพระพุทธรูปเจ้าพระนามว่าปทุมุตระ แล้วเล่าเรื่องปัจจุบันชาติเมื่ออายุ ๗ ขวบ ได้บรรลุอรหัตแล้วจึงกล่าวย้อนถึงตอนที่ตรวจอายุสังขาร และกล่าวถึงเหตุผลแสดงฤทธิ์และเหตุผลการเข้าสู่นิพพาน

๑๐.๓ การจบเรื่อง

สุภาพรรณ ฌ บางช้าง ได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับบทปณามคาถาและนิคมคาถาไว้ว่า “คัมภีร์บาลีที่แต่งที่อยุธยาโดยส่วนใหญ่ มักไม่มีบทปณามคาถาและนิคมคาถา แต่คัมภีร์สังคหะ ซึ่งเป็นคัมภีร์บาลีเรื่องแรกของอยุธยา มีโครงสร้างเรื่องสมบูรณ์คือ มีทั้งบทปณามคาถา เนื้อหานิคมคาถา ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากพระธรรมกิตติสังฆราช ผู้มีความเชี่ยวชาญในด้านการแต่งคัมภีร์บาลีโดยตรงจากลังกา โดยเป็นศิษย์ของพระธรรมกิตติสังฆราช ผู้มีความเชี่ยวชาญในด้านการแต่งคัมภีร์บาลีโดยตรง”^{๒๑}

การจบเรื่องของแต่ละเรื่องในคัมภีร์มีวิธีการจบแตกต่างกันไปคนละอย่าง ส่วนการจบเรื่องของคัมภีร์สาวกนิพพาน ไม่มีบทปณามคาถา ไม่มีบทนิคมคาถา เพียงแต่กล่าวตอนท้ายคัมภีร์สาวกนิพพานเท่านั้นว่า “พระบาฬีสาวกนิพพานัน ฌญจิติ จุฑทสวตถุ”

^{๒๑} คัมภีร์บาลีที่แต่งในอยุธยา เช่น ฌญชยบัณฑิตชาตก พุทธานุประวัติ ทสโพธิสัตตทุทเทสสังคหะ จุฬสังคหะ ฌญาโณทยปกรณ คัมภีร์พุทธบาทมงคล มาเลยยเทวัตเถรวัตถุ มัลลยวัตถุ ทิปนีฎีกา ฎีกาพหุญ โลกสัณฐานโชตรตนคัณฐี และปริตตสังเขป เป็นต้น

^{๒๒} สุภาพรรณ ฌ บางช้าง, วิวัฒนาการวรรณคดีสายพระสุตตันตปิฎกที่แต่งในประเทศไทย, (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๒๔๑.

๑๑. เนื้อเรื่องย่อ

๑๑.๑ การนิพพานของพระมหากัจจายนะ ได้กล่าวถึงตอนที่ท่านมีนามเดิมว่าพรหมบุตร อาศัยนครชื่อเหมภูมิ อาวาสชื่อว่าสุนทรวัน ใกล้ภูเขาบิณฑลิตะ เป็นผู้มึนรูปงามจนทำให้ทวยเทพ และมนุษย์พากันสรรเสริญว่าท่านเป็นพระบรมศาสดา จึงทำให้ท่านแสร้งมิตเพศอื่นแทนรูปตน พระพุทธเจ้าทรงยกย่องให้เป็นเอตทัคคะว่าเป็นผู้แสดงธรรมด้วยถ้อยคำอันไพเราะจึงชื่อว่าควัมปติ

๑๑.๒ การนิพพานของพระอัญญาโกณฑัญญะ ได้กล่าวถึงตอนที่ท่านเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าที่พระวิหารเวฬุวัน เขตเมืองราชคฤห์ กราบทูลลาเข้าสู่นิพพานที่สระโบกขรณีมันทากินี ในที่ใกล้ ๆ ช้างที่อุปัฏฐากอยู่

๑๑.๓ การนิพพานของพระมหากัสสปะ กล่าวถึงตอนที่ท่านได้รับตำแหน่งเอตทัคคะจากพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า เป็นผู้ทรงชุดงควัตร ๑๓ ข้อบริบูรณ์ เมื่อเจริญอายุได้ ๑๒๐ ปี ได้ปลงอายุสังขาร ว่าจักดับขันธนิพพานที่ระหว่างภูเขา ๓ ลูกชื่อกุกกุสัมปาดะ จึงพร้อมด้วยพระภิกษุไปลาพระเจ้าอชาตศัตรูผู้อุปัฏฐากถวายปัจจัย ๔ ก่อนเข้าสู่นิพพาน ได้สอนธรรมะเรื่องปัจจุลักขณะแก่หมู่พระภิกษุ และอธิษฐานว่าในกาลอนาคตของมนุษย์ว่าจะเกิดมิลลัญญี จนกระทั่งถึงกาลอุบัติของพระศรีอริยเมตไตรย์

๑๑.๔ การนิพพานของพระปุลณณะ กล่าวถึงตอนที่ท่านเป็นชาวแคว้นสุนาปรันตะเมืองสาวัตถี ได้ฟังธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าเรื่องขันธ ๕ แล้ว ก็ได้จำพรรษาอยู่ในแคว้นนั้น และได้ทำวิชา ๓ ให้แจ้งภายในพรรษา และได้กลับใจอุบาสกอุบาสิกาชาวสุนาปรันตะให้แสดงตนเป็นอุบาสกในพระพุทธศาสนา และมีเหตุการณ์สำคัญที่ได้ช่วยเหลือน้องชายที่ออกเดินทะเลแล้วประสบภัย จึงช่วยให้รอดพ้นจากเงื้อมมือของพวกอมนุษย์และตอนท้ายเรื่องมีการกล่าวถึงพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปอธิษฐานแสดงปทเจตีย์คือรอยพระบาทที่ริมฝั่งแม่น้ำนิมมทา

๑๑.๕ วิไชยเศรษฐี กล่าวถึงตอนที่ท่านมีภริยาชื่อว่าสุนทรี เมื่อภริยาเห็นวิไชยเศรษฐีผู้เป็นสามีของตนเองตาย นางร้องไห้แทบจะขาดใจตาย เป็นเหตุให้พระผู้มีพระภาคเจ้าได้เสด็จไปแสดงมรณธรรมให้ฟัง พร้อมกันนั้นก็แนะนำให้รักษาศีล ฟังธรรม เจริญภาวนาตลอดชีวิต หลังฟังธรรมจบนางได้บรรลุโสดาปัตติผล หลังนำทักษิณทกไปให้แก่สามี จากการทำบุญอุทิศของภริยาให้ทำให้วิไชยเศรษฐีผู้เป็นสามีเคลื่อนจากอภัพเปรตไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ฝ่ายภรรยาของเศรษฐีเมื่อตายแล้วก็บังเกิดในวิมานทอง ในภพชื่อว่าดาวดึงส์ เป็นเทพธิดาในสำนักของสามี เสวยทิพยสมบัติร่วมกัน

๑๑.๖ การนิพพานของพระสารีบุตร กล่าวถึงตอนที่ท่านพระสารีบุตรพิจารณาเห็นว่าพระพุทธเจ้าทั้งหลายจักปรินิพพานก่อนหรือว่าพระอัครสาวกเข้าสู่นิพพานก่อน แต่เมื่อรู้ว่าโดยธรรมเนียมแล้ว พระอัครสาวกเข้าสู่นิพพานก่อน รู้ว่าเหลือเวลาอีกเพียง ๗ วัน จึงได้ทูลลาขอพระบรมพุทธานุญาต และลาภิกษุ ๕๐๐ องค์ เข้าสู่นิพพาน ณ ห้องที่ท่านเกิด ในขณะเดียวกันเพื่อเป็นการตอบแทนคุณของมารดาด้วยการเปลื้องมารดาที่เป็นมิจฉาทิฐิให้บรรลุโสดาปัตติผล แล้วเข้าสู่นิพพานในสถานที่ท่านเกิด ได้สอนธรรมะเรื่องสติปัฏฐาน ๔ ประการ

๑๑.๗ การนิพพานของพระมหาโมคคัลลานะ กล่าวถึงตอนที่พวกเดียรถีย์อิจฉาริษยาในลาภและสักการะที่เกิดขึ้นแก่พระโคตม เพราะพระมหาโมคคัลลานะเป็นผู้มีฤทธิ์มากสามารถไปเทวโลกและนรกแล้วถามเรื่องบาปบุญคุณโทษ แล้วกลับมาตอบปัญหาพวกมนุษย์ได้ พวกเดียรถีย์ได้วางแผนลอบฆ่าพระมหาโมคคัลลานะอยู่ถึง ๓ เดือนจึงสำเร็จ แต่ท่านก็ประสานกายมากرابทูลลาพระผู้มีพระภาคเจ้า ไปปรินิพพานที่กาฬสิลาประเทศ ในตอนท้ายเรื่องพระบรมศาสดาได้ตรัสประมวลบุรพกรรม ที่เคยฆ่าบิดามารดาเพราะหลงเชื่อในถ้อยคำของภรรยา ผลกรรมนี้จึงตามสนองล้างผลาญท่านโดยเสียดังไม่ได้ทั้ง ๆ ที่รู้ว่าโจรจะมาฆาตกรรม แล้วพระพุทธเจ้าตรัสสอนเรื่องโทษของการประทุษร้ายต่อบุคคลผู้ไม่ประทุษร้าย ๑๐ ประการ

๑๑.๘ การนิพพานของพระพังกุละ กล่าวถึงตอนที่ท่านพักอยู่ที่พระเวฬุวัน เขตกรุงราชคฤห์ถูกปริพาชกชื่ออเจลกัสสะปะสหายเก่าถามปัญหาส่วนตัวเกี่ยวกับเรื่องเมถุนธรรม กามสัญญา พยาบาทสัญญา วิหิงสาสัญญา พยาบาทสัญญา กามวิตก วิหิงสาวิตก ฯลฯ เคยเกิดขึ้นแก่ท่านบ้างไหม พระพังกุละกล่าวว่าตลอด ๘๐ ปีที่ผ่านมา สิ่งเหล่านี้ไม่เคยเกิดขึ้น เพราะได้บรรลอรหัตผลในวันที่ ๘ หลังจากบรรพชาอุปสมบทได้ ๗ วัน ทำให้อเจลกัสสะปะอัศจรรย์ใจจนยอมออกบวชตาม จนบรรลุพระอรหัต ต่อมาพระพังกุละก็ได้นั่งเข้าสู่นิพพานท่ามกลางหมู่ภิกษุ

๑๑.๙ การนิพพานของพระพาหิยทวารุจิริยะ กล่าวถึงตอนที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยกย่องพระพาหิยะทวารุจิริยะให้เป็นชิปปาภิญญาภิกษุ แล้วกล่าวถึงประวัติของท่านที่ได้พบกับพระผู้มีพระภาคเจ้าในระหว่างถนน และได้ทูลขออันให้พระภาคเจ้าแสดงธรรมให้ถึง ๓ ครั้ง ในขณะเดียวกัน จึงตรัสว่า “ตสฺมา ติท เต พาหิย เอวํ ลิกฺขิตพฺพํ ทิฏฺเฐ ทิฏฺฐมตฺตํ ภวิสฺสตีติ อาทินา” แปลว่า “เพราะเหตุนั้นแล พาหิยะ เธอพึงศึกษาอย่างนี้ว่ารูปที่เห็นแล้วจักเป็นเพียงเห็นแล้วเป็นต้น” ฟังแล้วก็บรรลอรหัตพร้อมกับปฏิสัมภิทาทั้งหลายในระหว่างถนน ก็ทูลขอบรรพชากับพระผู้มีพระภาคเจ้า ขณะที่ตั้งขึ้นผ้าออกจากกองขยະ ก็ถูกอมมนุษย์ผู้มีเวรกันมาแต่ก่อนเข้าสิงแม่โคลูกอ่อน แล้วมาขวิดจนต้องเข้าสู่นิพพาน ณ ที่นั้น

๑๑.๑๐ การนิพพานของพระกุนทลติสสะและพระพยัคฆะเถระ กล่าวถึงตอนที่ท่านอุปบัติในช่วงปี พ.ศ. ๒๒๘ พระเจ้าธรรมาโคกประจวบหน้า แต่สมบัติทั้งหลายไม่สามารถต้านทานความตายได้ ภายหลังได้เป็นเกิดเป็นโอปปลาติกะ เป็นอชครเปรตด้วยอำนาจความโกรธ ห้อยอยู่ที่ฝั่งน้ำ อจิรวดี กินปลาและเต่าเป็นอาหาร ส่วนพระมหามหินทเถระบริโภคน้ำในสมาบัตติอยู่ได้รู้ว่าพระเจ้าอโคกเป็นผู้อุทิศให้ จึงได้ไปแสดงธรรมแก่พระเจ้าอโคก ภายหลังท่านได้บังเกิดเป็นเทพบุตรมีฤทธิ์

ขุ.ธ. ๒๕/๔๙/๘๓ “ยโต โข เต พาหิย ทิฏฺเฐ ทิฏฺฐมตฺตํ ภวิสฺสตีติ สฺเต สุตมตฺตํ ภวิสฺสตีติ มุเต มุตมตฺตํ ภวิสฺสตีติ วิญญาเต วิญญาตมตฺตํ ภวิสฺสตีติ ตโต ตวํ พาหิย นตฺถิ ยโต ตวํ พาหิย เหวตฺถิ ตโต ตวํ พาหิย เหวธิ น หุริ น อุกฺขมฺหฺตเร เอเสวนฺโต ทุกฺขสฺส” แปลว่า “พาหิยะ ในกาลใดเมื่อท่านเห็นสักแต่ได้เห็น เมื่อฟังสักแต่ได้ยิน เมื่อทราบสักแต่ว่าทราบ เมื่อรู้สักแต่ว่ารู้ ในกาลนั้นท่านย่อมไม่มีในกาลใด ท่านย่อมไม่มี ในกาลนั้นท่านย่อมไม่มีในโลกนี้ ย่อมไม่มีในโลกหน้า ย่อมไม่มีในระหว่างโลกทั้งสอง นี้แลเป็นที่สุดแห่งทุกข์.”

มากในภพชื่อว่าดาวดึงส์พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในสังสารวัฏเปื้อนหน่าย ในชั้นนี้และอายตนะ จึงได้มาบังเกิดเป็นบุตรของเศรษฐีในเกาะสีหพ อายุได้ ๗ ขวบ จึงได้บรรพชา เจริญวิปัสสนาแล้ว บรรลุพระอรหันต์ ปรากฏนามว่ากุนทลติสสเถระ ฝ่ายพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะได้มาบังเกิดเป็นของเศรษฐีในเกาะสีหพ ภายหลังบวชแล้วได้บรรลุพระอรหันต์ เหมือนกับพระกุนทลติสสเถระ ได้สอนธรรมะเพื่อให้ทำกรรมดีร่วมกัน เหมือนกับพระกุนทลติสสะและพระพัคฆะเถระ

๑๑.๑๑ การนิพพานของพระเจ้าสุทโธทนมหาราช กล่าวถึงตอนที่พระผู้มีพระภาคเจ้า จำพรรษาในกุฎาคารศาลापามหาวันในพรรษาที่ ๕ พระเจ้าสุทโธทนมหาราช องค์พระพุทธรูปบิดาได้ เกิดพระประจวรอย่างหนัก ได้เพียงแต่ระลึกถึงพระราชโอรสที่เป็นพระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้เสด็จไปพร้อมกับพระอานนท์สู่กรุงกบิลพัสดุ์ ด้วยอธิษฐานบารมีที่พระผู้มีพระภาคเจ้าที่ทรงสั่งสมมาจนนับไม่ถ้วน และสัจจาธิษฐานของพระอานนท์ พระนันทะ พระราหุล เวทนาที่ หลัง พระอรุ พระชานู พระบาทได้หายไปจากทุกส่วนของพระสรีระของพระพุทธรูปบิดา ในขณะที่ ท่านเหล่านั้นได้ใช้พระหัตถ์และมือลูบแล้ว ตกในวันที่ ๗ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้แสดงเรื่อง อนิจจกถาให้พระพุทธรูปบิดาสดับ จึงบรรลุพระอรหันต์ มีเหตุการณ์สำคัญคือภายหลังการเข้าสู่ นิพพานของพระพุทธรูปบิดาพระนางปชาบดีโคตมี ได้ทูลขอบวชเป็นพระภิกษุณีโดยต้องรับครุธรรม ๘ ประการตามที่พระพุทธรูปเจ้าบัญญัติไว้

๑๑.๑๒ การนิพพานของพระสาณู กล่าวถึงตอนที่ท่านเป็นบุตรคนเดียวของอุบลสิกา พอได้ บรรพชาในพระพุทธศาสนาแล้วก็มีความขยันหมั่นเพียร ต่อมาเกิดความกระสันอยากกลาสิกขา แม้ใครดักเตือนก็ไม่ฟัง จึงถูกนางยักษิณีเข้าสิงร่าง พอนางยักษิณีออกจากร่างสามเณรแล้ว มารดาจึงเล่าเรื่องราวให้ฟังและแสดงโทษของการเป็นฆราวาสว่า เป็นเช่นเดียวกับเถาวัล และ เช่นเดียวกันกับเหว และได้ให้บุคคลทั้งหลายช่วยด้านทานสามเณรไว้ เมื่อสามเณรกำหนดจิตตั้ง สติได้ จึงไม่มีความต้องการเป็นคฤหัสถ์อีก พอมารดาทราบกาลฝนอายุครบอุปสมบท จึงจัดแจง ไตรจีวรครบแล้ว ให้อุปสมบทเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา ภายหลังได้ฟังธรรมพระบรม ศาสดาแล้วก็บรรลุธรรมเป็นพระธรรมกถึก เจริญอายุได้ ๑๒๐ ปี ก็ดับสังขารเข้าสู่นิพพาน

๑๑.๑๓ การนิพพานของพระนางมหาปชาบดีโคตมี กล่าวถึงตอนที่ท่านได้ถือพระปฏิสนธิ ในพระราชมณเฑียรของพระเจ้ามหาสุปพุทธะ กรุงเทวทหะ มีพระนามตามโคตรว่าโคตมี เป็นพระกนิษฐภคินีของพระนางมหามายา ภายหลังจากที่พระพุทธรูปบิดาเข้าสู่นิพพานแล้ว พระนาง มหาปชาบดีประสงค์จะบวชเป็นพระภิกษุณีในพระพุทธศาสนา จึงได้ทูลขอกับพระบรมศาสดา แต่พระบรมศาสดาไม่ทรงยอมประทานพระบรมพุทธานุญาต พระนางจึงให้พระอานนท์ไปทูลอ่อน วอนอีก พระองค์จึงทรงบรรพชาอุปสมบทแก่พระนางด้วยประทานครุธรรม ๘ ประการไปปฏิบัติ ภายหลังเรียนพระกัมมัฏฐานในพระสำนักพระบรมศาสดาได้บรรลุพระอรหันต์ รับการแต่งตั้งเป็น เอตทัคคะฝ่ายรัตติกาลของหมู่ภิกษุณี ภายหลังรู้ว่าอายุสังขารจวนจะสิ้นแล้ว จึงได้ไปทูลอลา พระผู้มีพระภาคเจ้าดับขันธเข้าสู่นิพพาน

๑๑.๑๔ การนิพพานของพระทัฬหฬลบุตร กล่าวถึงตอนที่ท่านบังเกิดในพระครรภ์ของพระ เจ้ามัลละ เมื่ออายุได้ ๗ ขวบจึงได้ขออนุญาตบิดาบรรพชาเป็นสามเณรในพระพุทธศาสนา แล้วได้ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ปฏิบัติตามโอวาทของพระอาจารย์ เริ่มตั้งวิปัสสนาบรรลุพระอรหันต์

ในขณะที่จรดปลายมีดโกนลงทีเดียว ขณะมีอายุได้ ๗ ขวบ เมื่อเจริญอายุตามสมควรแก่กาลเวลา จึงได้ตรวจดูอายุสังขารแล้ว ได้เข้าไปทูลลาพระผู้มีพระภาคเจ้าเข้าสู่นิพพานเหาะขึ้นสู่เวหาส แล้วนั่งขัดสมาธิเข้าสมาบัติมีเตโชธาตุเป็นอารมณ์อยู่ในกลางหาว แล้วดับขันธนิพพาน

๑๒. แนวคิดในการเขียนคัมภีร์สาวกนิพพาน

คัมภีร์สาวกนิพพานได้ถ่ายทอดแนวคิดและคติธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาออกมาด้วยวิธีการต่าง ๆ ผ่านวิธีการเขียนประวัติพระสาวก อันถือว่าเป็นพัฒนาการงานเขียนประวัติโดยมีจุดมุ่งหมาย ดังนี้

๑. เพื่อเผยแพร่ประวัติและประกาศเกียรติคุณพระสาวกในสมัยพุทธกาล ในฐานะเป็นกำลังสำคัญของพระพุทธเจ้าในการประกาศพระศาสนา

๒. เพื่อประกาศจุดมุ่งหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาคือนิพพาน ที่ทำให้หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด

๓. เพื่อให้พุทธศาสนิกชนเลื่อมใสในวัตรปฏิบัติของพระเถระอันงดงามในแต่ละด้าน อันเป็นแบบอย่างในการทำความดีแก่ผู้ศึกษาทั้งหลาย

เมื่อนำจุดมุ่งหมายในการเขียนคัมภีร์สาวกนิพพานดังกล่าวมาประมวลลงแล้ว ได้แนวคิดสำคัญ ๆ ในคัมภีร์เรื่องนี้ ดังนี้

๑๒.๑ คัมภีร์สาวกนิพพานแสดงแนวคิดเรื่องนิพพาน

แนวคิดเรื่องนิพพานในคัมภีร์สาวกนิพพานเป็นแก่นเรื่องที่สำคัญมาก เพราะหมายถึงการสิ้นภพสิ้นชาติของพระเถระแต่ละองค์ หรือมีการแต่งตั้งให้นิพพานก็มี เช่นการนิพพานของพระกุนทลติสสและพระพโยคฆเถระ

ในคัมภีร์สาวกนิพพานทั้ง ๑๔ เรื่องนี้ บางเรื่องก็กล่าวแต่เพียงผ่าน ๆ ส่วนเรื่องที่ยกตัวอย่างอธิบายให้เข้าใจง่ายและเห็นภาพพจน์ได้มากที่สุด คือการนิพพานของพระมหาภิกขุจาณนะ ยกพระนิพพานแสดงเป็นบุคลาธิษฐานว่า แผ่นดิน ก็ไม่มี น้ำก็ไม่มี ไฟก็ไม่มี ความเย็นก็ไม่มี ความร้อนก็ไม่มี ความเที่ยงแท้ก็ไม่มี ความอยากก็ไม่มี ไม่มีชาติ ไม่มีชราและพยาธิ ไม่มีมรณะ พระนิพพานเป็นที่เกษมสุข เป็นที่สุดแห่งทุกข์ มีสุขเป็นอย่างยิ่ง และกล่าวเป็นบุคลาธิษฐานเปรียบเทียบกับสภาวะธรรมของนิพพาน ยกนิพพานแสดงเป็นบุคลาธิษฐานว่ามีสภาพเหมือนกับบัญญัติมหานคร เปรียบเทียบกับหลักธรรมหรือหัวข้อธรรมที่สำคัญที่นำไปสู่นิพพานที่ไม่มีจุด มีที่สุดเป็นอย่างยิ่ง เป็นอสังขตะ ไม่มีสิ่งอื่นที่ยิ่งกว่า

๑๒.๒ คัมภีร์สาวกนิพพานแสดงแนวคิดเรื่องความกตัญญูกตเวที

คัมภีร์สาวกนิพพานได้แสดงให้เห็นหลักจริยาวัตรของพระสาวกของแต่ละรูปก่อนที่จะเข้าสู่นิพพานดับสังขาร ท่านจะระลึกถึงผู้มีพระคุณสูงสุดของตนเอง กล่าวคือผู้สูงสุดทางธรรมคือ

พระพุทธเจ้า หรือผู้สูงสุดทางโลกคือบิดามารดา แล้วจะไปอำลาบุคคลเหล่านั้นก่อนเข้าสู่นิพพาน เช่น พระอัญญาโกณฑัญญะ พระมหาโมคคัลลานเถระ พระสารีบุตร พระนางมหาปชาบดีโคตมี ล้วนไปทูลแต่อำลาพระพุทธเจ้า ส่วนพระสารีบุตรไปโปรดมารดาให้พ้นจากมิจฉาทิฐินบรรลุนิพพาน ถือว่าเป็นการแสดงกตัญญูกตเวทีที่ยิ่งใหญ่ตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา

๑๒.๓ คัมภีร์สาวกนิพพานแสดงแนวคิดเรื่องกฎไตรลักษณ์

การเขียนคัมภีร์สาวกนิพพานมุ่งแสดงแนวคิดเรื่องกฎไตรลักษณ์คือ อนิจจัง ไม่เที่ยง ทุกขัง เป็นทุกข์ อนัตตา หาตัวแก่นสารไม่ได้ แสดงให้เห็นเมื่อพระเถระปลงอายุสังขารว่าจักเข้าสู่ นิพพานดับสังขารไป พอเหล่าสาธุศิษย์ทั้งหลายได้ฟัง ก็เสียใจร้องไห้กันไปด้วยอาการต่าง ๆ ทำให้พระเถระแสดงเรื่องกฎไตรลักษณ์และเรื่องสังขารว่าเป็นสิ่งปฏิภูลไม่ควรยึดมั่นถือมั่นเป็นตัวตนของเรา เพราะในโลกนี้ไม่มีสิ่งใดที่เป็นตัวตนที่เที่ยงแท้ถาวรตลอดไป

๑๒.๔ คัมภีร์สาวกนิพพานแสดงแนวคิดเรื่องการขอขมา

การเขียนคัมภีร์สาวกนิพพานมุ่งแสดงแนวคิดเรื่องการขอขมา ก่อนทูลลาเข้าสู่นิพพาน เพื่อบอกในสิ่งที่พลาดพลั้งล่วงเกิน หรือหากมีการกระทบกระทั่งกันเกิดขึ้น อันเป็นปกติวิสัยของ ปุถุชนเหมือนลิ้นกับฟัน แต่การขอขมาถือว่าเป็นประเพณีของพระอริยเจ้าตั้งแต่ครั้งพุทธกาล แม้พระอรหันต์ซึ่งสิ้นอาสวะกิเลสแล้ว ก่อนปรินิพพานยังมีประเพณีไปกราบทูลลาและขอขมา กับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะพระอรหันต์ทราบด้วยการระลึกชาติว่า ในวัฏสงสารอันยาวนาน สัตว์ ทั้งหลายที่ไม่เคยเกิดเป็นญาติกันมาก่อนหาไม่ได้ง่าย

ผู้วิจัยได้สรุปข้อความจากพระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค อนมตคคสังยุตต์ว่า “สมัยหนึ่ง พระบรมศาสดาประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวันมหาวิหาร ตรัสให้โอวาทแก่ภิกษุทั้งหลาย ถึงสังสารวัฏว่า กำหนดที่สุดเบื้องต้นและเบื้องปลายมิได้ สัตว์ทั้งหลายที่ได้เกิดมาแล้ว ไม่เคยเป็น มารดา บิดา พี่ชาย น้องชาย พี่หญิง น้องหญิง บุตร ธิดานั้นมิใช่หาได้ง่ายเพราะเหตุที่สัตว์ทั้งหลาย ถูกอวิชชาและตัณหาครอบงำอยู่ ทำให้ต้องเวียนว่ายตายเกิด ได้รับทุกข์ทรมานรำไป จึงควรจะเบือนหน้า คลายกำหนด เพื่อหลุดพ้นจากสังสารวัฏนี้”

การนิพพานของพระสารีบุตรกับการขอขมาต่อพระบรมศาสดาก่อนเข้าสู่นิพพาน ดังข้อความว่า “พระสารีบุตรพำนักอยู่ ณ วัดพระเชตวันมหาวิหาร ตรวจดูอายุสังขารทราบว่า จะมีอายุอยู่ได้อีก ๗ วัน ตรวจดูเห็นอุปนิสัยของมารดาจะบรรลุนิพพานด้วยกรรมเทศนาของตน แล้วตนจะเข้าสู่นิพพานในห้องที่เกิด ณ บ้านพัก จึงเรียกให้พระจุนทเถระมาแจ้งแก่ภิกษุบริษัท ๕๐๐ องค์ เตรียมเดินทางไปด้วยกัน ครั้นแล้วได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ขออนุญาตเข้าสู่

๑ คุรายละเอียดใน สังยุตตนิกาย นิทานวรรค อนมตคคสังยุตต์ ทุตยวรรค : มาตสุตฺร ปิตุสุตฺร ภาคสุตฺร ภคินีสุตฺร ภคินีสุตฺร ปุตตสุตฺร ธิตุสุตฺร ที่กล่าวถึงสัตว์ไม่เคยเป็นญาติกันนั้นหาได้ยาก.

๒ คุรายละเอียดในสังยุตตนิกาย มหาวรรค นาทันทวรรค หรืออรรถกถาจันทสุตฺรเพิ่มเติม.

นิพพาน พระบรมศาสดาตรัสให้พระสารีบุตรแสดงธรรมแก่ภิกษุเหล่านั้น พระสารีบุตรแสดงฤทธิ์โดยพิสดาร แล้วจับที่ข้อพระบาทของพระศาสดากราบทูลว่า ข้าพระองค์บำเพ็ญบารมีมาหนึ่ง อสงไขยเศษแสนกัปป์ ก็เพื่อกราบบังคมพระบาททั้งสองนี้ของพระองค์ มโนรถของข้าพระองค์ถึงที่สุดแล้ว ถ้าว่าพระองค์ไม่ทรงพอพระทัยโทษใด ๆ ของข้าพระองค์ที่เป็นไปทางกาย วาจา ขอพระองค์ทรงอดและงดเว้นโทษนั้นด้วย พระบรมศาสดาตรัสว่า สารีบุตร เรอาดโทษต่อเธอก็โทษใด ๆ ของเธอที่เป็นไปทางกายหรือวาจาที่ไม่ชอบใจเราก็ไม่มี บัดนี้ เธอจงสำคัญกาลอันสมควรเถิด”

๑๒.๕ คัมภีร์สาวกนิพพานแสดงแนวคิดการตั้งความปรารถนา

การเขียนคัมภีร์สาวกนิพพานมุ่งแสดงแนวคิดเกี่ยวกับการตั้งความปรารถนา เป็นความหมายที่แฝงและซ่อนเร้นอยู่ในเนื้อหาตลอดทั้งเรื่อง เช่น ผลที่เกิดจากได้พบพระพุทธเจ้าในอดีตบ้าง การทำบุญสำคัญที่สนับสนุนให้พระเถระองค์นั้นได้รับผลแตกต่างกันไปจากพฤติกรรมต่าง ๆ ที่ได้กระทำสั่งสมไว้ สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นเรื่องของพฤติกรรมในปางก่อนมาเป็นองค์ประกอบสนับสนุนชาติสุดท้าย เช่น การนิพพานของพระพาหิยะทาร์จิริยะ ผู้เป็นเอตทัคคะทางด้านชิปปาภิญญา เมื่อบรรลุพระอรหัต อัฐบริขารก็ไม่มี เพราะความตระหนี่ในอดีตชาติที่ไม่เอื้อเพื่อภิกษุอื่น

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย